

**Ugdymo plėtotės centras
Vilniaus pedagoginis universitetas**

**VADOVĖLIO TURINIO VERTINIMAS
(metodinė medžiaga)**

Vilnius, 2010

Rengėjai: Asta Birgelytė, doc. dr. Linas Jašinauskas, prof. hab. dr. Palmira Pečiuliauskienė, doc. dr. Zigmantas Kairaitis, Justina Petkelytė, Kornelijus Šleževičius, Vilija Zeliankienė.

Recenzavo: prof. habil. dr. Marija Barkauskaitė
prof. dr. Vilija Salienė

TURINYS

IVADAS	4
I. VADOVĖLIO RECENZIJOS RENGIMAS	7
1. Bendrosios pastabos apie recenzijos žanrą ir vadovėlio recenziją	7
2. Recenzijos struktūra ir turinys	7
3. Mokslinio komunikavimo etika	8
4. Recenzijos kalba	8
II. VADOVĖLIO MEDŽIAGOS YPATUMAI	10
1. Vadovėlio medžiagos pritaikymas esminėms dalykinėms ir bendrosioms kompetencijoms ugdyti	10
2. Tekstinės ir vaizdinės vadovėlio informacijos kokybė	11
2.1. Tekstinės ir vaizdinės vadovėlio informacijos tikslingumas ir dalykinis tikslumas	11
2.2. Tekstinė vadovėlio informacija	12
2.3. Vaizdinė vadovėlio informacija	14
3. Vadovėlio medžiagos struktūravimas ir informacinė sistema	15
4. Vadovėlio užduočių ir kitų didaktinių elementų atitiktis edukaciniams reikalavimams	17
4.1. Informacinių, praktinių ir kūrybinių mokymo ir mokymosi metodų taikymo prielaidos	17
4.2. Įvairių mokymo stilių naudojimo galimybės	19
4.3. Vadovėlio tinkamumas vertinti ir įsivertinti	20
5. Vadovėlio medžiagos pritaikymas mokymosi motyvacijai skatinti	21
5.1. Dėmesys asmenybės poreikiams	21
5.2. Pasitikėjimo ir mokymosi nuostatų skatinimas	22
5.3. Ugdomo tikslai ir turinio prasmingumas, įdomumas	23
5.4. Susidomėjimą ir aktyvumą skatinanti veikla	25
6. Vadovėlio medžiagos tinkamumas vertybinėms nuostatomis ugdyti	26
6.1. Vertybinių nuostatų orientacinė sistema	26
6.2. Vertybinių nuostatų raiškos rodikliai	28
6.3. Tekstų analizė vertybinių nuostatų požiūriu	29
6.4. Vertybinių nuostatų raiška	29
6.5. Metodikos ir užduočių pritaikymas vertybinėms nuostatomis skatinti	31
LITERATŪROS SĄRAŠAS	32

ĮVADAS

Daugelis šiandieninių pasaulio valstybių susiduria su problema, kaip tobulinti vadovėlių parengimo ir jų pritaikymo ugdymo procese sistemą. Bendrojo lavinimo dalyko vadovėlis yra vienas iš svarbiausių, bet jau ne vienintelis ugdymo(si) šaltinis: iš pagrindinio informacijos šaltinio vadovėlis pamažu tampa savarankiško mokymosi priemone, padedančia įgyvendinti švietimo kaitą. Todėl rengti vadovėlius, pritaikytus prie socialinio ir kultūrinio šalies konteksto bei atitinkančius nacionalinės švietimo sistemos poreikius, išlieka kaip vienas aktualiausių uždavinių.

Lietuvos Respublikos dokumentuose (Mokyklų aprūpinimo bendrojo lavinimo dalykų vadovėliais ir mokymo priemonėmis tvarkos aprašas (toliau vadinama – Mokyklų aprūpinimo tvarkos aprašas), Žin., 2009, Nr. 61-2450) bendrojo lavinimo dalyko vadovėlis apibrėžiamas, kaip mokiniui skirtas daugkartinio naudojimo mokymosi šaltinis. Įvardijama ir vadovėlio paskirtis – padėti mokiniams siekti Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro patvirtintose Bendrosiose programose apibrėžtų ugdymo tikslų ir rezultatų, t. y. plėtoti kompetencijas – kurtis vertybinių nuostatų sistemą, įgyti reikiamų žinių, gebėjimų, įgūdžių. Apibrėžiama ir vadovėlio komplekto sąvoka – tai vadovėlis, mokytojo knyga ir vadovėlį papildančios mokymo priemonės, kurias tarpusavyje sieja bendra sudarymo idėja, turinys ir metodinė sąranga.

Svarbu ne tik apibrėžti vadovėlį, bet ir nustatyti pagrindines jo funkcijas ugdymo procese. Vadovėlių teoretikai, atlikę sisteminę vadovėlių funkcijų analizę, teigia, jog vadovėlis turi perduoti susistemintą ir mokiniams prieinamą informaciją, ugdyti mokinių gebėjimus ir plėtoti vertybines nuostatas, padėti organizuoti ugdymo procesą, diferencijuoti ugdymą, sudaryti įvertinimo ir įsivertinimo galimybes, stiprinti mokinių mokymosi motyvaciją. Keičiantis mokymo(si) sampratai, keičiasi požiūris ir į mokyklinio vadovėlio funkcijas. Šiandieninėje visuomenėje viena iš pagrindinių vadovėlio funkcijų – motyvuoti mokinius mokytis. Motyvacija kaip priemonė yra vienas svarbesnių mokymosi rezultatus lemiančių veiksnių. Veiksmingo mokymosi siekiančio vadovėlio uždavinys – pašalinti motyvaciją slopinančias aplinkybes ir stengtis žadinti pozityvią motyvaciją. Tam gali būti naudojamos įvairios technikos. Sužadinančios užduotys, klausimai, skatinantys tyrinėti, ieškoti informacijos įvairiuose šaltiniuose, atliepia natūralų mokinių domėjimąsi nežinomais dalykais, tyrinėjimo pomėgį. Mokiniams pažįstamos medžiagos, situacijų nagrinėjimas palengvina mokymąsi, o išmoktus dėsningumus, principus ar sąvokas svarbu pritaikyti neįprastose situacijose. Taip padedama mokiniams pagilinti tai, kas išmokta, ir geriau suprasti mokymosi prasmę. Svarbu, kad būtų aišku, kodėl mokosi, kokia išmokimo nauda.

Vadovėlių teoretikai, kalbėdami apie vadovėlio funkcijas, teigia, kad vadovėliai nurodo mokinių žinių ir gebėjimų visumą, laikomą pagrindiniu išsilavinusios asmenybės požymiu, ir atspindi tam tikrą vertybių sistemą, požiūrį į savo tautą, pasaulį, savo vaidmenį ir vietą jame.

Mokyklų aprūpinimo tvarkos apraše išskirtos tokios vadovėlio funkcijos:

- skatinti mokinio, besimokančio pagal pradinio, pagrindinio, vidurinio ir specialiojo ugdymo programas, mokymosi motyvaciją ir padėti ugdytis vertybines nuostatas, kurios svarbios formuojantis sąmoningą požiūrį į mokymąsi, renkantis tolesnę ugdymosi kryptį ir brandinant asmens dorinę, kultūrinę, tautinę ir pilietinę savimone;
- sudaryti galimybes plėtoti mokinių bendruosius gebėjimus (mokymosi mokytis, socialinius, komunikacinius, pažintinius, veiklos ir kt.) ir specifinius to dalyko (ugdymo srities) gebėjimus;
- padėti mokiniui įgyti būtinų žinių ir ugdytis supratimą teikiant jam aktualią informaciją: specialiai mokymuisi atrinktą, susistemintą, integruotą ir pritaikytą medžiagą ir nuorodas į kitus informacijos šaltinius.

Lietuvoje vadovėliai yra recenzuojami vadovėlių turinio vertintojų ir sudaromas mokykloms rekomenduojamų vadovėlių sąrašas (Galiojančių bendrojo lavinimo dalykų vadovėlių sąrašas, toliau vadinama – Galiojančių vadovėlių sąrašas). Vadovėlių turinio vertinimas nuo 2009 m. gegužės 19 d. vyksta pagal Mokyklų aprūpinimo tvarkos aprašą. Leidyklų pateiktų vadovėlių rankraščių turinį vertina ir recenzijas rengia vertintojai, kurių paslaugos perkamos LR viešųjų pirkimų įstatymo (Žin., 1996, Nr. 84-2000; 2006, Nr. 4-102) nustatyta tvarka.

Į Galiojančių vadovėlių sąrašą įrašomas ir į vadovėlio duomenų bazę talpinama informacija tik apie tą vadovėlį, kurio recenzijos išvadoje teigiama, kad jis atitinka Mokyklų aprūpinimo tvarkos aprašo 5 punkto reikalavimus:

- 5.1. vadovėlis skirtas konkrečiam ugdymo turinio koncentriui arba klasei, ugdymo sričiai, integruotam kursui, dalykui arba moduliui;
- 5.2. turi skirtą mokytis metodinę sąrangą (medžiagą Bendrosiose programose apibrėžtam ugdymo turiniui perteikti, užduotis žinioms ir gebėjimams įgyti, priemones pažangai ir pasiekimams įsivertinti);
- 5.3. atitinka pagrindines demokratinės visuomenės ir Lietuvos valstybės vertybes, yra nešališkas lyties, amžiaus grupių, neįgalumo, gebėjimų, socialinės padėties, rasės, etninės priklausomybės, religijos ir įsitikinimų atžvilgiu.

Diskusijos apie tai, kad vadovėlių ir kitų mokymo(si) priemonių autoriams bei vertintojams reikalinga metodinė pagalba prasidėjo daugiau nei prieš dešimtmetį. 2004 m. buvo parengta pirmoji metodinė medžiaga vadovėlių autoriams ir ekspertams. Tai E. Bakonio ir A. Svėrienės parengtas projektas „Metodinės rekomendacijos vadovėlių autoriams ir ekspertams“, tačiau jis platesnės recepcijos nesulaukė.

Nuo 2007 m. įkurtas Vadovėlių centras, vėl atgavinta idėja parengti metodines rekomendacijas vadovėlių turinio vertintojams. 2009 m. buvo parengtas pirmasis metodinės medžiagos vadovėlių turinio

vertintojams projektas, kuris vėliau buvo tobulintas atsižvelgiant į besikeičiančią vadovėlių vertinimo tvarką ir ugdymo turinio kaitą.

Šio leidinio pagrindinis tikslas – padėti vadovėlių turinio vertintojams, t. y. pateikti rekomendacijas ir patarimus, kaip vertinti vadovėlių turinį ir rengti recenzijas. Tikimės, kad ši medžiaga bus naudinga ir vadovėlių autoriams, siekiantiems, kad jų rengiami vadovėliai atitiktų vadovėliams keliamus reikalavimus. Žinoma, naudingų patarimų galės rasti ir pagrindiniai vadovėlių vartotojai – mokytojai.

Leidinyje pristatomi bendrieji reikalavimai, keliami vadovėlių recenzijoms. Pateikiami vadovėlio medžiagos pritaikymo ugdyti esmines dalykines ir bendrąsias kompetencijas reikalavimai, apibrėžti vadovėlio tekstinės ir vaizdinės informacijos kokybės reikalavimai, aptariamas vadovėlio medžiagos struktūravimas bei informacinė sistema, paaiškinami vadovėlio medžiagos pritaikymo mokymosi motyvacijai skatinti reikalavimai ir kuo vadovėlis gali prisidėti prie mokinių vertybinių nuostatų ugdymo. Leidinio pabaigoje pateikiamas naudotos literatūros sąrašas.

I. VADOVĖLIO RECENZIJOS RENGIMAS

1. Bendrosios pastabos apie recenzijos žanrą ir vadovėlių recenzijas

Recenzija – vienas iš dažniausių kritikos žanrų (šalia anotacijos, straipsnio, esė ir pan.). Bendraja prasme recenzija (lot. recensio) – įvertinimas. Vertinami (recenzuojami) gali būti literatūros, mokslo, muzikos kūriniai, spektakliai, TV laidos, kompiuterinės programos ir t. t.

Pagal šiuo metu galiojančią vadovėlių turinio vertinimo tvarką recenzuojami ir bendrojo lavinimo dalykų vadovėliai. Pagrindinis tokių recenzijų tikslas – pastebėti vadovėlio stipriąsias ir silpnąsias puses, pateikti rekomendacijų, kaip gerinti vadovėlių kokybę. Tai – kritinė vieno tam tikros mokslinės srities žinovo reakcija į kito tos pačios srities žinovo mokslinį ar metodinį leidinį.

Vadovėlio recenzijos, įdėtos į Vadovėlių duomenų bazę, turėtų informuoti mokytojus apie naujus vadovėlius ir jų kokybę. Taigi vadovėlių recenzijos svarbios ir formuojant vartotojų požiūrį bei jų pasirinkimą. Mokytojams jos turėtų padėti nepasimesti vadovėlių pasiūloje, mokyti rinktis.

2. Recenzijos struktūra ir turinys

Recenzijos struktūra gana griežta. Mokslinėje literatūroje paprastai yra skiriamos tokios su vertinimu susijusios mokslinių recenzijų (kritinių apžvalgų) dalys:

Įvadas (arba konstatuojamoji dalis) – objektyvi vadovėlio recenzijos dalis. Jo pradžioje recenzentas nurodo pagrindinius recenzuojamo vadovėlio, vadovėlių komplektų ar vadovėlio rankraščio (toliau – vadovėlis) identifikavimo duomenis: *autorių (-ius), vadovėlio pavadinimą, ugdymo sritį / dalyką, klasę, leidyklą, leidimo metus (jei tai nėra rankraštis), puslapių skaičių, vadovėlio komplekto dalis* (jeigu yra pateiktos recenzuoti). Šioje dalyje recenzentas turi aptarti ir *vadovėlio aktualumą, santykį su kitais tos srities / dalyko vadovėliais*.

Vertinimas – pagrindinė vadovėlio recenzijos dalis. Vadovėlis turėtų būti įvertintas pagal nustatytus vadovėlio turinio vertinimo aspektus (išsamiau apie vadovėlių turinio vertinimo aspektus žr. II dalis „Vadovėlio medžiagos ypatumai“).

Vadovėlio vertinimas gali apimti tiek teigiamus, tiek neigiamus aspektus. Jei recenzijoje yra daugiau teigiamos, o ne neigiamos kritikos, pirmiausia rekomenduojama išdėstyti vadovėlio trūkumus, o tik paskui – teigiamus dalykus. Jei recenzijoje yra daugiau kritikos, nei pagirtinų dalykų, pirmiausia rekomenduojama aptarti teigiamus aspektus, o tik paskui – neigiamus. Neigiami vadovėlio aspektai turi būti aptarti labai subtiliai.

Kritikuojami vadovėlio netikslumai turi būti pagrįsti citatomis, skliausteliuose nurodant vadovėlio puslapį. Išrinkti visus vadovėlio netikslumus nebūtina. Svarbiausia, konstatuoti faktą, kad jų yra, ir pateikti vieną kitą pavyzdį.

Pačioje recenzijoje recenzijos dalių išvardinti nereikėtų (neturi būti rašoma: *recenzijos įvadas, vertinimas ir pan.*), svarbu išlaikyti tik loginę jų seką. Tolesnis stilistinis teksto struktūravimas priklauso nuo paties recenzento rašymo stiliaus.

Recenzija – tai ne anotacija, todėl joje turi būti analizuojama ir vertinama, o ne perpasakojama, persakoma. Jei vadovėlis ne vertinamas, o tik trumpai pristatomas, arba vertinamas tik teigiamai, yra reklamos elementu, tai – jau anotacija, o ne recenzija.

Išvados (arba išvada-rekomendacija) – trumpiausia vadovėlio recenzijos dalis. Čia gali būti pakartota bendra nuomonė apie vadovėlį, pateikta rekomendacijų, kaip pagerinti vadovėlio kokybę. Išvadose recenzentas turėtų pateikti galutinį vadovėlio vertinimą, t. y., ar jis atitinka pagrindinius vadovėliams keliamus reikalavimus (Mokyklų aprūpinimo bendrojo lavinimo dalykų vadovėliais ir mokymo priemonėmis tvarkos aprašas, 5 punktas (<http://www.pedagogika.lt/index.php?-1787756346>, Žin., 2009, Nr. 61-2450). Vadovėlis turi visiškai atitikti nurodytus reikalavimus. Jei atitinka tik iš dalies, turi būti vertinamas neigiamai.

Recenzijos pabaigoje turi būti pateikiama ši informacija: recenzento vardas ir pavardė, parašas, data.

3. Mokslinio komunikavimo etika

Bendriausia prasme kritinio mąstymo apie literatūrą etika – pastangos mąstyti nepažeidžiant autoriaus intencijos ir realizacijos, neapeinant ir neiškraipant tiesos, atsižvelgiant į tas aplinkybes, į kurias turi būti atsižvelgta.

Recenzija turi skatinti mokslinį diskursą tarp vertintojo ir vadovėlio autoriaus. Polemika su vadovėlio autoriumi (-iais) turi neperžengti korektiškumo ribų. Recenzija turi būti neįžeidžianti. Recenzentas neturi demonstruoti savo išsimokslinimo. Jis turi gerbti vadovėlio autorių.

4. Recenzijos kalba

Vadovėlio recenzija turi būti parašyta moksline kalba. Apibendrinimas, dalykinis tikslumas, ryškus dėstymo logiškumas, objektyvumas, glaustumas, išsamumas, aiškumas – pagrindinės mokslinio stiliaus ypatybės. Mokslinei kalbai nebūdingas emociingumas ir vaizdingumas. Mokslinei kalbai būdingos konstrukcijos, pabrėžiančios dėstymo nuoseklumą, logiškumą (pasakymo dalių santykį rodantys žodžiai: *pavyzdžiui, vadinasi, sakysim*; sudėtiniai jungtukiniai sakiniai).

Tekstas turi būti glaustas, bet išsamus. Turėtų būti vengiama daugiažodžiavimo, tuščiažodžiavimo, dėstymo subjektyvumo. Dėstymo objektyvumą reikšti padeda beasmenės ir pasyvinės konstrukcijos, pvz., *Prieš metus yra tekę recenzuoti matematikos vadovėlį* (plg. *Matematikos vadovėlį (aš) recenzavau prieš metus*).

Reikia vengti gremėzdiškų sakinio konstrukcijų, nekonkrečios reikšmės šablonų (*didelė reikšmė, didelis vaidmuo*), dažno frazės daiktavardėjimo, pvz., *Didelį indėlį į Lietuvos mokyklų vadovėlių kokybės tyrimą neseniai įnešė vadovėlių turinio vertinimo kriterijų priėmimas*. Taisytina taip: *Lietuvos mokyklų vadovėlių tyrimams svarbūs neseniai priimti vadovėlių turinio vertinimo kriterijai*.

Vadovėlio recenzija turi atitikti šiaurinėms lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos normas (rekomenduojama remtis 2006 m. rugsėjo 28 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintomis privalomosiomis ir pasirenkamosiomis skyrybos taisyklėmis, kurias galite rasti VLKK tinklalapyje

<http://www.vlkk.lt/nutarimai/skyryba/>). Recenzijos tekstas turi atitikti ir korektūros reikalavimus (neturi būti praleistų raidžių, per didelių tarpų ir pan.).

II. VADOVĖLIO MEDŽIAGOS YPATUMAI

1. Vadovėlio medžiagos pritaikymas esminėms dalykinėms ir bendrosioms kompetencijoms ugdyti

Įgyvendinant į kompetencijų ugdymą orientuotą ugdymo turinį, privalu tobulinti mokymą ir mokymąsi, todėl vadovėlio tekstinė ir vaizdinė medžiaga, užduotys ir klausimai, medžiagos struktūravimas, informacinė sistema turėtų padėti ugdyti(s) esmines dalykines ir bendrąsias kompetencijas. Pavyzdžiui, vadovėlyje pateikiama medžiaga turėtų būti pritaikyta ugdytis žinias ir supratimą, gebėjimus ir vertybines nuostatas, apibrėžtas Bendrųjų programų ugdomosiose veiklos srityse.

Nereiktų užmiršti, jog Bendroji programa yra siekiamybės dokumentas, reikalaujantis kūrybinio mąstymo, interpretacinio požiūrio. Remdamasis Bendrąja programa ir ugdymo planu, kiekvienas autorius siūlo mokymo(si) proceso planavimą – kuria konkrečią mokymo(si) programą, kurią padeda realizuoti jo sukurtas vadovėlis.

Vadovėlyje pateikiama medžiaga turėtų padėti ugdyti Bendrosiose programose apibrėžtas mokinių bendrąsias kompetencijas:

mokymosi mokytis: skatinti mokymosi motyvaciją, padėti planuoti, kelti tikslus ir uždavinius, pasirinkti mokymosi strategijas ir priemones, įsivertinti mokymą(si);

komunikavimo kompetenciją: sudaryti sąlygas priimti įvairią informaciją, suprasti (analizuoti, lyginti, įsivaizduoti) žodinius ir nežodinius tekstus, interpretuoti ir vertinti informaciją, kurti tekstus ir apmąstyti priimamus pranešimus;

pažinimo kompetenciją: skatinti, kad mokiniai domėtusi naujais dalykais, kryptingai ieškotų informacijos, atpažintų problemas, įvairiais aspektais jas nagrinėtų ir rinktųsi tinkamus sprendimo būdus, kritiškai vertintų informaciją ir darytų pagrįstas išvadas;

socialinę kompetenciją: gerbti kitų žmonių poreikius, jausmus, įsitikinimus, teises, atsakingai atlikti pareigas, veiksmingai bendradarbiauti tarpusavyje, spręsti konfliktines situacijas, įgyvendinti įvairias veiklas bendruomenėje;

iniciatyvumo ir kūrybiškumo kompetenciją: skatinti mokinius kelti ir pasirinkti idėjas, kurti idėjų įgyvendinimo veiksmų planą, aktyviai ir kūrybiškai veikti įgyvendinant idėjas;

asmeninę kompetenciją: sudaryti sąlygas pažinti save, skatinti priimti iššūkius, didžiuotis savo tapatybe, valdyti emocijas ir jausmus, laikytis sveiko gyvenimo principų, saugiai elgtis.

Tačiau be galo svarbu, kad esminės dalykinės ir bendrosios kompetencijos būtų ugdomos integruotai.

Esminių dalykinių ir bendrųjų kompetencijų ugdymui turėtų būti pritaikyta vadovėlio tekstinė ir vaizdinė informacija, jos struktūravimas ir informacinė sistema, užduotys, klausimai ir kiti didaktiniai elementai. Tai yra aptariama metodinės medžiagos II dalies 2–6 skyriuose.

2. Tekstinės ir vaizdinės vadovėlio informacijos kokybė

2.1. Tekstinės ir vaizdinės vadovėlio informacijos tikslingumas ir dalykinis tikslumas

Vadovėlyje turėtų būti pateiktos pagrindinės sąvokos, apibrėžimai, pagrindiniai faktai ir kita informacija, padėsianti mokiniams suprasti nagrinėjamą temą. Medžiagos turėtų būti tiek, kad mokiniai galėtų ugdytis Bendrosiose programose apibrėžtus pasiekimus. Vis dėlto autoriai neturėtų perkrauti vadovėlio informacija, pateikti jame neaktualios, antraeilūs dalykus akcentuojančios medžiagos. Tai tik apsunkintų mokymosi procesą, trukdytų ugdytis gebėjimus, supratimą apie nagrinėjamus dalykus. Vadovėlio turinys neturėtų būti ideologiškas ar dogmatiškas, pateikiantis iškreiptą ar ne visą informaciją, ypač socialinių ir dorinio ugdymo dalykų. Objektvūs vaizdas gali būti formuojamas pateikiant kelias vieno ar kito įvykio interpretacijas arba keletą galimų to paties reiškinio paaiškinimų.

Pristatant teorinę medžiagą, rekomenduotina remtis jau nagrinėtais ar šiaip mokiniams žinomais, suprantamais faktais. Išskiriamos tokios teorijos panaudojimo vadovėlyje problemos, į kurias reikėtų atkreipti dėmesį vadovėlių turinio vertintojams:

- aptariama per daug teorijos ar teorijų, vėliau vadovėlyje jos nepateikiamos;
- vadovėlyje pristatoma keletas teorijų, bet ryšys tarp jų neparodomas;
- teorija nepakankamai susiejama su faktais;
- įtraukiama nereikalingos ar netinkamos vadovėliui teorijos;
- vadovėlyje apskritai nesiremiamą teorija.

Nauja sąvoka vadovėlyje turėtų būti vartojama tik prieš tai ją apibūdinus ir pateikus jos paaiškinimą. Viena sąvoka turėtų būti vartojama ta pačia reikšme visame vadovėlyje ar vadovėlių serijoje.

Vadovėlyje turi būti pateikiama neklaudinga ir tik moksliniais faktais pagrįsta informacija. Siekiant išvengti žinių pertekliaus, nepagrįstai apkrauti mokinius, vadovėlyje pateikiamą informaciją kartais būtina supaprastinti. Nepaisant to, atrenkant medžiagą vadovėliui, turi būti išsaugotas pateikiamos informacijos tikslumas ir jos atrankos pagrįstumas.

Vadovėlio medžiagoje turėtų atsispindėti šiandienos mokslo atradimai, tyrimų rezultatai, naujausi pateiktų faktų vertinimai ir interpretacijos. Vertinant, ar pateiktoje tekstinėje ir vaizdinėje informacijoje nėra netikslumų ir klaidų, reikėtų atkreipti dėmesį į trijų rūšių klaidas, pasitaikančias vadovėliuose. Taigi pirmoji grupė – rašybos, gramatinės, korektūros ir panašios klaidos. Jos daro labai mažą neigiamą poveikį mokymuisi. Antroji grupė – faktinės klaidos. Jų padaroma pateikiant faktus ar sąvokas, nurodant datas, mokinius supažindinant su pavyzdžiais. Trečioji grupė – vadinamosios interpretacinio pobūdžio klaidos. Dažniausiai jų negalima laikyti klaidomis tikrąja ta žodžio prasme, nes tai tėra skirtingos nuomonės, skirtingi požiūriai. Klaidomis kartais gali virsti ir vadovėlyje taikomi supaprastinimai, kai siekiama neperkrauti mokinių mokslinę informaciją. Netinkami supaprastinimai gali iškreipti tikrąją informacijos reikšmę.

2.2. Tekstinė vadovėlio informacija

Svarbu, kad vadovėlyje pateikiama tekstinė medžiaga padėtų mokinimas suprasti nagrinėjamą temą. Vertinant jos kokybę, svarbu atkreipti dėmesį į žodyną, sakinius, jų konstrukcijas, sakinių ilgį, skyrybą ir rašymo stilių.

Vienas iš mokyklinio vadovėlio tikslų yra plėsti mokinių žodyną, t. y. išmokyti naujų žodžių, taisyklingai juos vartoti. Žodžius, vartojamus vadovėlyje, galima apibūdinti taip:

- atpažįstami ir tinkami pedagoginiu požiūriu; pažįstami mokiniams (vartojami kaip komunikavimo priemonė mokant);
- nauji žodžiai, kurių reikės mokantis dalyko (nepažįstami žodžiai, terminai, sąvokos, tarptautiniai žodžiai); juos mokiniai privalo išmokyti vartoti.

Vadovėlio tekstas turėtų būti lengvai skaitomas ir suvokiamas, todėl autoriai turėtų vartoti greitai įsimenamus, trumpus, paprastus, „gyvus“, realius, lengvai įsivaizduojamus (vizualizuojamus) žodžius. Žodžio įsivaizdavimas (vizualizavimas) padeda skaitant, nes regimoji (vizualinė) atmintis yra efektyvesnė nei verbalinė atmintis. Daiktavardžius, veiksmažodžius reikėtų vartoti dažniau negu būdvardžius ar prieveiksmius.

Įvairių dalykų mokymo programose rekomenduojama, kad mokiniai palaipsniui išmokyti vis naujų žodžių (ir jie būtų taisyklingai vartojami). Pateikiant naujus žodžius, reikia atsižvelgti į vaikų intelektualinius ir lingvistinius gebėjimus, nuo kurių priklauso, kaip mokiniai juos įsimena. Apskritai yra skiriami dviejų rūšių nauji žodžiai:

- pagrindinio žodyno, kuris palaipsniui turtėja, žodžiai (nepažįstami žodžiai papildo mokinio žodyną, jau atsineštą į mokyklą);
- specifiniai dalyko žodžiai, pavyzdžiui, terminai, sąvokos, tarptautiniai žodžiai.

Nauji ir sudėtingesnės reikšmės žodžiai turėtų būti vartojami paprastų, žinomų, lengvai skaitomų žodžių kontekste.

Vadovėlių autoriams taip pat rekomenduotina nepamiršti, kad:

- reikia riboti naujų žodžių skaičių vadovėlio tekste;
- kiekvieną naują žodį, net jei jis yra iš pagrindinio žodyno, bet nežinomas, svarbu deramai paaiškinti pačiame tekste, paraštėje arba išnašose; naują žodį pirmą kartą geriausia vartoti pačiame tekste čia pat jį aprašant, pateikiant pavyzdžių arba iliustruojant;
- kiekvieną naują žodį reikėtų kuo dažniau kartoti ne tik tame pačiame, bet ir kituose puslapiuose, nes nevartojami nauji žodžiai greitai pamirštami;
- nauji žodžiai lengviau skaitomi, suprantami ir įsimenami, kai pateikiami kontekste, kuris skatina mokinių susidomėjimą, yra artimas jų aplinkai;

- vizualizavimas yra svarbus faktorius, nes nauji žodžiai yra siejami su mentaliniais vaizdiniais, ir mokiniams tada lengviau juos suprasti ir įsiminti. Šie vaizdai gali būti realūs (piešiniai, fotografijos) arba lingvistiniai (pvz., metaforos).

Trumpos, paprastai sukonstruotos ir žinomos frazės yra geriau įsimenamos ir suprantamos negu ilgos, painios, sudėtingos struktūros frazės. Tai ypač svarbu rašant pradinių klasių mokiniams skirtus vadovėlius, kur turėtų būti vengiama ilgų ir sudėtingų frazių. Ta pati taisyklė taikytina ir kitų amžiaus tarpsnių mokiniams skirtuose vadovėliuose, išskyrus literatūros vadovėlius. Reikėtų nepamiršti, kad per daug sutrumpintos frazės taip pat gali būti nesuprantamos kaip ir per daug ilgos, sudėtingos frazės.

Optimalu, kai vidutinio ilgio sakinyje yra apie 15 žodžių. Daugiau žodžių galima vartoti vyresniems, mažiau žodžių – jaunesniems mokiniams skirtuose vadovėliuose. Vadovėlio tekstinė medžiaga lengviau įsimenama ir suprantama, kai sakinyje yra nuo 8 iki 20 žodžių. Kitus galimus tekstinės medžiagos perpratimo skirtumus lemia mokinių lygis ir mokomasis dalykas.

Sakinio reikšmė, kaip ir žodžio reikšmė, yra ypač svarbi. Jei sakinį reikia suprasti ir įsiminti, jis turi ką nors reikšti skaitytojui. Kuo aiškesnė reikšmė, tuo didesnę susidomėjimą sukels, tuo paprasčiau bus suprasti perteikiamą informaciją. Reikšmė gali būti paaiškinama pagal papasakotos istorijos logiką, pagal smulkų reiškinių ar įvykių apibūdinimą.

Trumpos frazės ne visada pakanka norint išreikšti sudėtingesnę mintį. Tinkamos struktūros sakinyje reiškia užbaigtą, savarankišką mintį. Sakinių, sudarytų iš 5–10 žodžių, gali pakakti norint paaiškinti paprastą mintį, kuri būtų suprantama tam tikro amžiaus mokiniui. Dvi paprastos mintys, parašytos dviem sakiniais, bus suprastos geriau negu sudėtingos kombinacijos sakiniai, kuriais norima išreikšti sudėtingesnę idėją. Taigi reikėtų apgalvoti, ar verta rašyti sudėtingais sakiniais, kuriuos sudaro 20 ar 25 žodžiai.

Teigiama, kad perskaičius taisyklingos struktūros, prasmingą sakinį, sudarytą iš žinomų žodžių, yra įsimenami ne visi žodžiai. Žodžiai sakinio pradžioje paprastai yra geriau įsimenami negu žodžiai, esantys jo gale. Tai taikoma pakankamai ilgiems sakiniais, t. y. daugiau nei 12 žodžių. Esminius žodžius patartina vartoti sakinio pradžioje (ypač veiksnį, tarinį, pagrindinį papildinį).

Skyrybos ženklai sutrumpina ilgus sakinius, padaro tekstą lengviau suprantamą. Vartojant skyrybos ženklus, reikėtų atkreipti dėmesį ir vengti dviejų „spąstų“:

- per daug skyrybos ženklų suskaido sakinio mintį ir trukdo normaliai skaityti;
- per mažai skyrybos ženklų sudaro sunkumų ir sumažina teksto supratimo galimybes.

Mokyklinio vadovėlio rašymo stilius skiriasi nuo literatūros kūrinio rašymo stiliaus, nes vadovėlio paskirtis – padėti mokiniams siekti Bendrosiose programose apibrėžtų ugdymo tikslų ir rezultatų, t. y. plėtoti kompetencijas.

Tekstinė vadovėlio medžiaga turėtų būti nedidelės apimties. Joje reikėtų vengti nedetalaus faktų dėliojimo. Bet kokie paaiškinimai turėtų būti tikslūs ir nedviprasmiški.

Rašymo stilius turėtų būti nuosaikus, ramus, dalykiškas, derėtų vengti sensacingos ar emocišingos kalbos, netikslumų. Vis dėlto tekstas turėtų būti įdomus ir pritaikytas skirtingų mokymo(si) stilių ir tam tikro amžiaus mokiniams. Kai kuriais atvejais tekste galėtų būti tiesiogiai kreipiamasi į mokinį.

2.3. Vaizdinė vadovėlio informacija

Iliustracijos vadovėliuose turėtų būti skirtos labai konkrečioms tikslams. Jos turėtų skirtis nuo įprastinių, kitose knygoose pateikiamų, dažniausiai atliekančių estetines ir informavimo funkcijas. Iliustracijos vadovėliuose pirmiausia tarnauja tam tikriems mokymo(si) tikslams: papildo autorių tekstą, pateikia informacijos apie objektus ir įvykius, kurių nėra kasdieninėje mokinio aplinkoje, regione ar šalyje, kurioje jis gyvena. Jos daug įtaigiau ir tiksliau vaizduoja mokinį supantį pasaulį, žmonių gyvenimą, geografinę aplinką ar istorinius siužetus. Be to, tekstas kartu su iliustracijomis daro teigiamą įtaką mokymo(si) procesui – jam suteikia patrauklumo.

Iliustracijų funkcijų įvairovė lemia skirtingas iliustracijų rūšis. Paveikslinės iliustracijos yra konkrečesnės ir geriau suprantamos nei simbolinės iliustracijos. Paveikslinės iliustracijos motyvuoja mokytis ir suteikia informacijos. Simbolinės iliustracijos padeda geriau suprasti mokymosi medžiagą. Iliustracijų rūšių naudojimas priklauso nuo vadovėlio turinio ir mokinių amžiaus. Vadovėliuose jaunesniems mokiniams rekomenduojama pateikti daugiau iliustracijų, vaizduojančių realią tikrovę. Vadovėliuose, skirtuose aukštesnių klasių mokiniams, galima naudoti daugiau simbolinių iliustracijų.

Vadovėliuose pateikiamos iliustracijos turėtų koncentruoti ar fokusuoti besimokančiųjų dėmesį į svarbiausią informaciją. Tinkamai parinktos iliustracijos gali padėti suprasti ir prisiminti esminius dalykus, mažinti ir konkretinti tekstinės informacijos kiekį bei daryti ją glaustesnę, informatyvesnę (pvz., glaustai perteikia sudėtingas schemas).

Iliustracijos konkretina tekstais perteikiamus įvykius, tam tikrą pasakojimą ar aiškinimą. Pasakojimą lengviau suprasti, jei jį papildo konkrečios iliustracijos, atspindinčios tekste aprašomus dalykus. Iliustracijos padeda geriau įsiminti tekstą ar jame pateikiamus sudėtingus vardus, terminus, faktus.

Atrenkant mokymo(si) tikslams skirtas iliustracijas, pirmiausia reiktų kelti klausimą, ar tekstą papildančios iliustracijos padeda siekti mokymo(si) rezultatų. Iliustracijos taip pat turėtų padėti formuluoti išvadas, įsiminti specifinę informaciją, pritaikyti tai, kas buvo išmokta, ugdyti kūrybinį mąstymą, mokyti spręsti problemas.

Ne mažiau svarbi iliustracijų atsirinkimo sąlyga – jų susiejimas su tekstu (laikantis nuomonės, kad iliustracijos papildo tekstą). Šio tikslo gali būti siekiama vadovėlyje naudojant skirtingų rūšių iliustracijas. Pateikimo ar organizavimo funkciją atliekanti iliustracija gali padėti mokiniams mokytis iš teksto. Jei iliustracijos atlieka tik iliustravimo funkciją, mokiniai nepasiekia reikiamų rezultatų. Svarbūs ir greta pateikiami tinkami iliustracijų paaiškinimai.

Emociniai ir estetiniai iliustracijų elementai praturtina mokymo(si) procesą. Spalvų realumas nuotraukoje skatina mokinių susidomėjimą. Šiuo požiūriu nuotrauka gali būti veiksmingesnė nei piešinys (peizažas, portretas, kasdienio gyvenimo scena). Vis dėlto kai kurie piešiniai gali tiksliau perteikti realybę ir yra ne mažiau veiksmingi nei nuotrauka. Piešiniai dažnai palengvina vadovėlio skaitymą ir prisideda prie vaizdinių formavimo, pvz., karikatūros, kurios supaprastina ir simbolizuoja pagrindinę vaizduojamo siužeto mintį.

Iliustracijos mokykliniuose vadovėliuose gali išryškinti kai kuriuos teksto elementus, tačiau turi sietis su mokymo(si) tikslais. Dekoratyvinės iliustracijos yra naudotinos tik tada, kai siekiama plėtoti mokinių meninį jautrumą.

3. Vadovėlio medžiagos struktūravimas ir informacinė sistema

Vadovėlio medžiagą sudaro šie pagrindiniai elementai: tekstas (pagrindinis, papildomas arba pagalbinis), *ilustracijos*, *informacinės nuorodos*. Visi vadovėlio elementai turėtų sudaryti vieningą visumą ir būti pritaikyti mokymui ir mokymuisi.

Vadovėlio tekstas į pagrindinį ir papildomą skirstomas pagal funkcijas. Pagrindinis tekstas sudaro vadovėlio turinį, o pagalbinis tekstas jį papildo ir padeda geriau suprasti pirmąjį. Šie tekstai sudaro vieningą struktūrą, kurią sieja bendras tikslas – perduoti pagrindinę informaciją.

Pagrindinis tekstas – svarbiausia ir informatyviausia vadovėlio struktūros dalis. Jis autoriaus (-ių) didaktiškai ir metodiškai parengtas bei susistemintas, dera su Bendrosiomis programomis ir perteikia ugdymo srities turinį. Šioje dalyje išdėstyta pagrindinė mokymui(si) skirta medžiaga. Ji gali būti suskirstyta į skyrius, temas (paragrafus) ir pastraipas.

Pagrindinį tekstą dar galima suskaidyti į *teorinį pažintinį* ir *metodinį praktinį*. *Teorinis pažintinis* tekstas yra svarbus būtinos išmokti mokomosios informacijos šaltinis. Šis tekstas dažniausiai atlieka vadovėlio informacinę funkciją. Jame išdėstytos esminės žinios, pagrindinės sąvokos, dėsniai, teorijos. Vadovėlyje turėtų būti pateikiami tik faktai, atskleidžiantys nagrinėjamų objektų ir reiškinių esmę, parodantys jų priežastinius, pasekmės ryšius bei dėsningumus. Reikėtų pateikti pagrindinius, kruopščiai atrinkus esminius, tarpusavyje susijusius ir padedančius suprasti medžiagą, terminus ir apibrėžimus.

Metodiniam praktiniam tekstui priskiriamos užduotys ir klausimai, padedantys geriau išmokti mokomąją medžiagą, ugdantys mokinių gebėjimus ir nuostatas. Užduotys, klausimai, pratimai, kiti praktiniai darbai gali būti diferencijuoti pagal jų didaktinę paskirtį (siekiamus ugdymo tikslus), konkrečiai ją įvardinant. Pavyzdžiui, užduotys skirtos - *žinių ir gebėjimų plėtojimui, kartojimui, pasiekimų įtvirtinimui, kūrybiškumui, malonumui, vertybiniam pasaulio suvokimui, fantazijai, meninei raiškai* ir pan. Vadovėlyje metodinis praktinis tekstas gali būti pateiktas labai įvairiai, t. y. skyriaus, temos pradžioje, pabaigoje, greta pagrindinio teksto, prie iliustracijų ir pan.

Papildomam tekstui priskiriamos *grožinės, mokslinės literatūros, dokumentų, istorijos šaltinių, įdomiosios informacijos ištraukos*. Papildomas tekstas priartina mokinius prie gyvenimiškų situacijų, suteikia pagrindiniam tekstui mokslinės argumentacijos pobūdį, ugdo mokinių vertybines nuostatas.

Iliustracijos – elementai, grafiniais vaizdais aiškinantys, papildantys ir puošiantys tekstą. Pagal funkcijas skiriamos *mokslinės pažintinės ir meninės* iliustracijos. Vadovėliuose dažniausiai naudojamos mokslinės pažintinės iliustracijos. Jos komponuojamos įvairiai: gali būti spausdinamos tekste – tai tekstinės iliustracijos, jos numeruojamos kartu su tekstu. Iliustracijos, spausdinamos atskirai, neįeinančios į bendrą puslapių numeraciją, vadinamos *įdėtiniais lapais*. Iliustracijos gali būti spalvotos ir nespalvotos; atlikti motyvacijos, dekoracijos, informacijos funkcijas.

Vadovėlio informacinei sistemai priklauso: *turinys, pratarinė, įžanga (įvadinis tekstas), išvados, pabaiga, puslapio antraštės, simboliai (signalai), bibliografija, rodyklės, priedai*. Visos įvardytos vadovėlio informacinės sistemos dalys nėra būtinos kiekviename vadovėlyje. Tai priklauso nuo jų rengiančių autorių. Svarbu, kad jos būtų motyvuotos ir funkcionalios.

Turinys – viena iš svarbiausių vadovėlio informacinės sistemos dalių. Jis parodo vadovėlio teksto sandarą ir padeda greitai rasti reikiamą vadovėlio struktūros dalį. Siektina, kad turinys aiškiai atspindėtų vadovėlio medžiagos struktūrą, jo dalių tarpusavio priklausomybę. Šio tikslo siekti padeda skirtingų šriftų, raidžių dydžių, ryškumo, spalvų (rečiau) naudojimas, struktūrinių dalių erdvinis išdėstymas. Tikslinga, kad vadovėlio medžiagos struktūrinės dalys sietųsi su ugdymo proceso didaktine struktūra, pvz., temos apimtis atitiktų vienos pamokos didaktinius tikslus. Tai mokytojui turėtų padėti planuoti, mokymo(si) procesą.

Pratarinė – tai vadovėlio įvadinis tekstas, kuriuo dažniausiai kreipiamasi į mokinius – pagrindinius vadovėlio naudotojus. Pratarinėje mokiniai supažindinami su ugdymo centru (dalyku), kuriam skirtas vadovėlis. Joje paaiškinama, kaip mokymo(si) priemonė siejasi su prieš tai įgytais mokinių pasiekimais. Jeigu knyga yra naujas tų pačių autorių vadovėlio leidimas, gali būti nurodyta, kuo pastarasis skiriasi nuo prieš tai buvusio vadovėlio. Pratarinėje pateikiama metodinių patarimų, kaip naudotis vadovėliu, supažindinama su jo struktūrinių dalių paskirtimi.

Įžanga (įvadinis tekstas) – skirtas jau konkrečiai mokomajai medžiagai, nuo jos prasideda mokymasis, įvesdinimas į vadovėlį (dalyką, koncentrą) arba tam tikrą struktūrinę dalį. Joje gali būti pateikta temos ar kitos struktūrinės dalies problema, mokymo(si) tikslai, tezės, sąsajos su kitomis vadovėlio dalimis. Įžanga parengia mokinius naujos medžiagos mokymui(si).

Išvados – skirtos apibendrinti tam tikros vadovėlio struktūrinės dalies mokymo(si) medžiagą, glaustai apibūdinti joje nagrinėtus klausimus. Išvados glaudžiai susijusios su įžanginiame tekste suformuluota problema, keltais tikslais, kitais mokymo(si) siekiais.

Įžanga (įvadinis tekstas) ir *išvados* sudaro vadovėlio (arba jo struktūrinės dalies) vientisą didaktinę bei informacinę sistemą, kuri padeda kryptingai mokyti(s) orientuojantis į kompetencijas.

Pabaiga – vadovėlio baigiamoji dalis, sietina su pratarne, kur apibendrinama mokymo(si) etapo, koncentro arba jo dalies (klasės, semestro) pasiekimų esmė.

Puslapių antraštė – tai tekstinė ir grafinė informacija, pateikiama vadovėlių puslapių viršuje arba apačioje, kairėje arba dešinėje. Paprastai tai būna vadovėlio struktūrinės dalies (skyriaus, temos) pavadinimai, numeracija.

Simboliai – tekstiniai, grafiniai ženklai, kitokių sutartinių simbolių sistema, reiškianti, žyminti tam tikras (vienarūšes) vadovėlio medžiagos struktūrines dalis. Tam tikrose vadovėlio rubrikose besikartojantys puslapių antraščių simboliai padeda mokiniui greičiau suvokti tam tikrą vadovėlio struktūrinę dalį, jos funkciją.

Bibliografinė informacija – tai vadovėlyje naudotos literatūros, iliustracijų šaltinių, internetinių tinklalapių adresų nuorodos. Kaip atskira dalis pateikiami rekomenduotinos literatūros, dokumentų ir kitų informacijos šaltinių sąrašai. Bibliografiniai aprašai gali būti išdėstyti pagal abėcėlę, chronologine ir sistetine tvarka. Svarbiausi reikalavimai bibliografiniai informacijai – jos naujumas, aktualumas, atitiktis mokinių poreikiams, tinkamas jos pateikimas.

Priedai – vadovėlio pabaigoje pateikiama tekstinė ar vaizdinė informacija (dokumentai, lentelės, žemėlapiai, sąvokų žodynėlis ir kt.), papildanti pagrindinį tekstą ir leidžianti pagilinti žinias, ugdytis gebėjimus, formuoti nuostatas.

4. Vadovėlio užduočių ir kitų didaktinių elementų atitiktis edukaciniams reikalavimams

4.1. Informacinių, praktinių ir kūrybinių mokymo ir mokymosi metodų taikymo prielaidos

Vadovėlio turinys turėtų užtikrinti *informacinių-teikiamųjų* (pasakojimas, pokalbis), *praktinių-operacinių* (pratybos, demonstravimas), *kūrybinių* (euristinis pokalbis, paieškos, problemų sprendimas, projektinė veikla) mokymo ir mokymosi metodų taikymą. Kūrybiškai taikomi įvairūs mokymo ir mokymosi metodai padeda formuoti protinius ir praktinius mokinių gebėjimus bei įgūdžius, mokyti savarankiškai įgyti žinių, ugdyti bendrąsias ir dalykines kompetencijas.

Iš informacinių-teikiamųjų metodų grupės edukacinėje praktikoje dažnai naudojamas pasakojimo metodas. Taikant šį metodą, remiamasi vadovėlio teorine mokomąja medžiaga. Jos tinkamumą pasakojimo metodo taikymui lemia šie parametrai: teorinės mokomosios medžiagos dalykinis tikslumas, pateikimo logika, struktūra. Be to, pasakojimo metodo taikymą palengvina svarbių dalykų, akcentuotinių klausimų išskyrimas vadovėlio teorinės medžiagos pradžioje, pagrindinių teiginių išskyrimas, naujos temos skaidymas į dalis, apibendrinimas temos pabaigoje.

Sėkmingą praktinių-operacinių mokymo metodų taikymą edukacinėje praktikoje garantuoja tinkamai sudaryta praktinių užduočių sistema vadovėlyje. Jame pateikiamos užduotys turėtų orientuoti į įvairių kognityvinę ir psichomotorinę veiklą. Atliekant vadovėlio užduotis, mokiniams reikėtų užsiimti

kuo įvairesne edukacine veikla: atsakinėti į klausimus, spręsti uždavinius, atlikti eksperimentus, spręsti kryžiažodžius, rebusus ir pan.

Vadovėlio medžiaga mokant ir mokantis turėtų sudaryti galimybes taikyti kūrybinius metodus: diskusijas, didaktinius žaidimus, projektinę veiklą ir kt. Vadovėlio mokomoji medžiaga turi skatinti mokinį priimti sprendimus; analizuoti įvairius požiūrius, kontekstus; nagrinėti pateiktus klausimus; priimti ir patikrinti prielaidas; pateikti suprantamus ir pagrįstus argumentus; kurti ir patikrinti hipotezes, atlikti tyrimus.

Euristinis pokalbis – kūrybinis metodas, skatinantis kritinį mąstymą, mokinio aktyvumą. Pagrindinis euristinio pokalbio įrankis – klausimas. Pagal santykį su mokomąja medžiaga klausimai gali būti atgaminamieji, mokomieji (priežastis-pasekmė), taikomieji, vertinamieji. Pagal mokinių kognityvinės veiklos lygį klausimai skirstomi į tikslaus atsakymo (gebėti pasakyti; pakartoti; išvardyti; atpažinti; rūšiuoti; atkartoti; informuoti; aprašyti), interpretavimo (gebėti paaiškinti; pateikti argumentų; nustatyti priežastis; iliustruoti), pritaikymo (gebėti naudoti; taikyti; konstruoti; spręsti; rūšiuoti), *analizės* (suskaityti į dalis; surasti ryšius, susieti, atskirti, klasifikuoti, grupuoti, palyginti, sisteminti, nustatyti kategoriją), *sintezės* (gebėti: kelti hipotezes, apibendrinti, argumentuoti; organizuoti; projektuoti; sukurti; paaiškinti priežastis), vertinimo (priimti sprendimą; vertinti; pateikti argumentų už ir prieš; kritikuoti). Vadovėlyje neturi dominuoti į vieną kognityvinės veiklos lygį orientuoti klausimai, ypač reikalaujantys tik tikslų faktinių žinių. Vadovėlio mokomojoje medžiagoje turėtų būti suformuluoti į įvairią kognityvinę veiklą orientuoti klausimai, skatinantys minčių vientisumą, apmąstymus, kūrybingumą.

Euristinio pokalbio klausimai turi būti aiškūs, nedviprasmiški. Negalima pateikti viename klausime dviejų (ar mėgstate obuolius, ar pomidorus?), klausimai neturi būti tendencingi, orientuoti į atitinkamą atsakymą (Jūs nemėgstate tinginiauti, tiesa?), klausimo struktūra turi būti aiški ir paprasta. Klausimyno pradžioje turėtų būti pateikiami įdomūs ir nesudėtingi klausimai, o pabaigoje – paprastesni, bet neįdomūs klausimai. Klausimai turi aktyvinti, versti abejoti atsakymu. Vietoj klausiamųjų žodžių gali būti vartojama liepiamoji nuosaka: *pagrįsk, paaiškink, pakartok, pasakyk paprasčiau*.

Sudėtingesnių kūrybinių metodų (diskusijų, debatų, atvejo analizės, svarbaus įvykio analizės, minčių lietaus, sniego gniūžtės, didaktinių žaidimų, projektinės veiklos ir pan.) esminis komponentas – probleminė situacija. Problema – tai užduotis, kurios sprendimo rezultato mokiniai iš anksto nežino, bet turi pakankamai žinių ir įgūdžių, kad galėtų surasti sprendimo būdą ir atsakymą. Probleminių situacijų kūrimo prielaidos gali būti tiek vadovėlio teorinėje medžiagoje, tiek užduotyse. Jų sprendimas susideda iš šių etapų: problemos sprendimo planavimas, hipotezių kėlimas, hipotezių įrodymas, problemos sprendimo patikrinimas, problemos sprendinio siejimas su praktika. Probleminės situacijos skiriasi savo turiniu. Vadovėlyje, sudarant užduočių sistemą, turėtų būti į tai atsižvelgta. Pagal turinio pobūdį gali būti tokios probleminės situacijos: netikėtumo, konfliktinės, spėjimo, neatitikimo, neigimo.

- Netikėtumo situacija – mokiniai supažindinami su reiškiniais, išvadamis, faktais, kurie sukelia nuostabą, atrodo neįprasti.
- Konfliktinė situacija – nagrinėjami skirtingi požiūriai, dėsniumi, pasireiškiantys skirtingomis sąlygomis.
- Spėjimo situacija – iš vieno reiškinio spėjama, kad galimas kitas panašiais dėsniumais pasižymintis reiškinys.
- Neatitikimo situacija – būtinė patirtis prieštarauja mokslo dėsniams.

Žaidimai – vienas iš aktyviųjų mokymosi metodų. Didaktinių žaidimų tikslas – perimti žinias, ugdyti bendrąsias ir dalykines kompetencijas. Didaktinio žaidimo esmė – tinkamai atlikti tam tikras didaktines užduotis. Didaktiniai žaidimai gali būti grupuojami pagal žaidimo turinį (aplinka, gamta, sveika gyvensena), pagal žaidimo priemonių savitumą (daiktai, mokymo priemonės), pagal didaktinę užduotį ir jos sprendimo pobūdį (žaidimai-pratybos, žaidimai-diskusijos, žaidimai-debatai). Vadovėlyje gali būti pateikiama didaktinių žaidimų, ugdančių bendrąsias kompetencijas, pavyzdžiui, žaidimų aplinkai, gamtai pažinti, iniciatyvumui ir kūrybingumui ugdyti ir pan. Svarbūs didaktiniai žaidimai, ugdantys dalykinius gebėjimus. Didaktiniai žaidimai priskiriami prie žaidimų pagal taisyklės, todėl vadovėlyje turėtų būti pateikiamos žaidimų taisyklės, nurodyta, ką reikia daryti mokiniams.

Tiriamąjį pobūdį projektai – tikslinga, sisteminga, ilgalaikė veikla, pasižyminti rezultatų sklaida, jų vertinimu. Vadovėlyje turėtų būti sudarytos prielaidos mokinių tiriamojo pobūdžio projektinei veiklai. Vadovėlyje siūlomų projektų tematika turėtų atliepti mokinio, visuomenės poreikius, sudaryti sąlygas tobulinti imitacinius gebėjimus (veikla, skatinanti pakartoti įgytas žinias ar veiksmus kitoje, analogiškoje išmoktai, situacijoje), kognityvinius gebėjimus (veikla, skatinanti pažintines galias, pertvarkant informaciją), praktinius gebėjimus (dominuojanti fizinė veikla), savimonės gebėjimus (vykdomos veiklos prasmės supratimas, įsivertinimas).

4.2. Įvairių mokymo stilių naudojimo galimybės

Vadovėlio mokomoji medžiaga turi sudaryti galimybę taikyti įvairius mokymo stilius: mokinys pasyviai suvokia ir perima mokytojo pateikiamas žinias; mokinys mokomas ieškoti žinių; mokinys randa reikiamų žinių savarankiškai. Pirmasis mokymo stilius – mokinys pasyviai suvokia ir perima žinias – grindžiamas mokymo paradigma, kurios tikslas – gauti teisingą atsakymą. Kiti mokymo stiliai – mokinys mokomas ieškoti naujų žinių, randa žinias savarankiškai – grindžiami mokymosi paradigma.

Mokymosi paradigma grindžiamas savarankiškas mokinių darbas. Jis gali būti organizuojamas trimis formomis: frontalus savarankiškas darbas, grupinis savarankiškas mokymasis (darbas grupėse), individualus savarankiškas mokymasis. Vadovėlis turi būti pritaikomas frontaliui savarankiškam darbui. Frontalaus darbo užduotys turėtų atliepti įvairius mokymosi stilius, laiduoti įvairią veiklą: baigti rašyti sakinį; pabaigti spręsti uždavinį; prisiminti; išspręsti; atlikti užduotį pasinaudojus

ilustracija; sudaryti, užpildyti, baigti pildyti lentelę; sugalvoti uždavinio sąlygą; įrašyti trūkstantus žodžius; nubrėžti grafiką ir iš jo nustatyti; pasiūlyti, patarti; atlikti eksperimentą; išspręsti kryžiažodį, rebusą ir pan.

Vadovėlio mokomoji medžiaga turėtų sudaryti prielaidas grupiniam savarankiškam mokymuisi – mokymuisi bendradarbiaujant. Dėl to vadovėlyje turi būti numatyta galimybė diferencijuoti teorinę medžiagą, užduotis. Teorinė medžiaga ir užduotys turėtų laiduoti mokymą skirtingais lygiais. Pavyzdžiui, vadovėlyje sudėtingesnė teorinė medžiaga galėtų būti išskirta spalviniu fonu, pažymėta kontūru ar pan. Užduotis vadovėlyje patartina pateikti sunkėjančia tvarka: užduočių skyrelio pradžioje pateikiamos lengvesnės, paskui – sunkesnės užduotys. Sunkesnės užduotys, skirtos gabiems mokiniams, galėtų būti žymimos simboliais ir pan. Užduočių klausimai turėtų skatinti mokymąsi bendradarbiaujant.

Vadovėlio mokomoji medžiaga turėtų būti pritaikyta individualiam savarankiškam mokymuisi. Individualus mokinių darbas yra svarbus – išryškėja kiekvieno mokinio galimybės, kiekvienas išbanda savo jėgas. Individualus mokinių darbas padeda atskleisti mokinių žinių spragas ir laiku jas įveikti. Todėl vadovėlyje turėtų būti skirtingus mokinių mokymosi poreikius atitinkančių, skirtingo sunkumo, įvairaus turinio ir pobūdžio, įvairių pagal atlikimo formą užduočių. Vadovėlyje turėtų būti pateikiami sunkesnių užduočių atsakymai, kad mokinys, dirbdamas individualiai, galėtų patikrinti atliktas užduotis.

Vadovėlyje turėtų būti pateikta ir savarankiškam mokymuisi skirtų metodinių nurodymų, tokių kaip temų apibūdinimas; sąvokų klasifikacijos; patarimų, kaip išmokyti temas; paaiškinimų, kaip įsivertinti; savikontrolės užduočių atsakymų.

4.3. Vadovėlio tinkamumas vertinti ir įsivertinti

Vadovėlio turinyje turėtų būti sudarytos sąlygos vertinti ir įsivertinti pasiekimus. Vertinimas – konkretus mokinių pasiekimų kokybės laipsnio nustatymas pagal ugdymo tikslus, uždavinius, numatytus Bendrosiose programose. Gerai organizuotas vertinimas leidžia laiku tobulinti mokymosi procesą, pratina mokytis savarankiškai kontroliuojant laiką, pastangas ir išmokymo kokybę, sudaro prielaidas įžvelgti savo mokymosi įgūdžių trūkumus, atlieka motyvacijos, mokomąją, auklėjamąją ir kontrolės funkcijas. *Įsivertinimas* – procesas, kai vertinimo objektas ir subjektas sutampa. Savo veiklos įsivertinimas yra sudėtinga metakognityvinė veikla, pagal Bloom'o ugdymo tikslų taksonomiją – aukščiausias pažinimo lygmuo. Edukologijoje įsivertinimas apibrėžiamas kaip paties mokinio sprendimai apie daromą pažangą, pasiekimų lygį. Humanistinėje pedagogikoje akcentuojamas aktyvus mokinio dalyvavimas vertinant savo pasiekimus. Vertinimo ir įsivertinimo problema gali būti sprendžiama tiek turinio, tiek metodikos lygmeniu.

Pirmasis mokinių pasiekimų įsivertinimo etapas turėtų vykti perpratus naują mokomąją temą. Todėl naujas temas turėtų papildyti kontrolinės užduotys, glaudžiai susijusios su naujos temos turiniu.

Vadovėlio turinyje svarbu sudaryti sąlygas sistemingai vertinti ir įsivertinti. Jas gali laiduoti skyrių pabaigoje pateikiamos apibendrinamojo pobūdžio užduotys su atsakymais, paaiškinimais.

Pasiekimų vertinimo ir įsivertinimo užduotys pagal atlikimo formą turėtų skirtis nuo pratybų ar testų užduočių. Vadovėlyje neturėtų būti tokių užduočių: nebaigtų pildyti lentelių, nebaigtų rašyti sakinių, kryžiažodžių. Vadovėlyje atlikti tokio tipo užduočių negalima, todėl mokiniams jas tenka perrašyti į sąsiuvinius, kad galėtų jas pabaigti. Tai reikalauja papildomų mechaninio darbo sąnaudų. Be to, vadovėlyje neturėtų būti vertinti ir įsivertinti skirtų užduočių su pasirenkamais atsakymo variantais.

Vadovėlio mokomoji medžiaga turėtų padėti besimokančiajam įsivertinti mokymosi pasiekimus, suprasti savo mokymosi procesą, apmąstyti, ko mokėsi, išsikelti naujų mokymosi tikslų. Todėl vadovėlyje rekomenduotina pateikti užduočių, skirtų aktyviai reflektuoti taikant aktyviuosius mokymosi metodus. Pasiekimams vertinti ir įsivertinti gali būti sukurta užduočių, skatinančių debatus, diskusijas, raginančių kurti idėjų žemėlapius, išbandyti minčių lietu ir pan.

5. Vadovėlio medžiagos pritaikymas mokymosi motyvacijai skatinti

5.1. Dėmesys asmenybės poreikiams

Vadovėlio turinys – tekstai, klausimai, užduotys ir iliustracijos gali būti aktualūs ir motyvuoti mokinį mokytis, jeigu visa tai padeda jam pažinti ir išreikšti pagrindinius asmenybės poreikius (atsižvelgiant į amžių). Vertintojai turėtų atkreipti dėmesį į tai, kiek ir kokiems poreikiams skirta vietos vadovėlio turinyje, kaip tai vaizduojama.

Saugumo ir sveikatos poreikis. Vaikai mėgsta tikroviškas, realias gyvenimo situacijas, todėl pageidautina, kad vadovėliuose būtų pateikta pavyzdžių iš bendraamžių gyvenimo, juos supančios aplinkos, vaizduojančių ir mokančių atpažinti rizikingas situacijas, saugiai elgtis, tausoti sveikatą, branginti gyvybę. Tai turėtų skatinti mokinių diskusijas klasėje.

Meilės ir pripažinimo poreikis. Atitinkami tekstai, iliustracijos ir mokymosi bendradarbiaujant užduotys, pateikiant konkrečių pavyzdžių, iš kurių būtų matyti, kad vaikas yra mylimas šeimoje, svarbus grupės ir mokyklos bendruomenės narys, gali padėti mokiniui suprasti savo vaidmenį bendruomenėje. Parankios užduotys, ugdančios gebėjimus pažinti ir reikšti jausmus įvairiais būdais, dalytis ir padėti kitiems.

Bendravimo ir pagarbos poreikis. Mokiniai mėgsta diskutuoti ir išsakyti savo nuomonę, todėl vadovėlio klausimai turėtų skatinti tai daryti ir išklausti klasės draugus, palyginti skirtingas nuomones. Puiku, jei autorinis tekstas skirtas ne vien žinioms perteikti, bet ir dialogui, diskusijai skatinti. Pateikiami skirtingų rašytojų tekstai turėtų padėti temą nagrinėti vadovaujantis skirtingais požiūriais, mokiniai jų mintis ir citatas galėtų komentuoti, interpretuoti, rengti debatus „už“ ir „prieš“.

Pažinimo poreikis. Puiku, jei vadovėlyje keliama probleminių klausimų ir pateikiama užduočių, skatinančių tyrinėti, ieškoti informacijos įvairiuose šaltiniuose. Tokia metodika atliepia natūralų mokinių domėjimąsi nežinomais dalykais ir jų tyrinėjimo pomėgį. Mokiniai taip pat mėgsta sąlygišką vaizdumą,

kuris padeda geriau suprasti mokomąją medžiagą (pvz., aiškias spalvingas diagramas, grafines pateiktis ir kt.).

Estetiniai ir kūrybiniai poreikiai. Vaikai mėgsta svajoti, fantazuoti, todėl vadovėlyje turėtų būti pakankamai kūrybinių užduočių, raginančių savarankiškai kurti, piešti, vaidinti, įsivaizduoti ir t. t. Mokiniam taip pat patinka jausmus žadinantys panoraminiai paveikslėliai ir dideli ryškių spalvų vaizdai, todėl spalvingos iliustracijos, aiški spauda ir kokybiška poligrafija galėtų žadintų jų pastabumą ir nuostabą, gebėjimą grožėtis vaizdais, menu, gamtos ir kultūros įvairove.

Saviugdosa ir saviraiškosa poreikis. Vadovėlio turinys turėtų padėti mokiniui geriau pažinti ir suprasti savo gebėjimus ir pažangą, apmąstyti asmeninę raidos patirtį: augimą ir pokyčius, gerąsias savybes, norus ir galimybes, individualumą. Įsivertinti asmeninę pažangą padės aiškiai formuluojami konkrečios pamokos, temos ar skyriaus uždaviniai ir pabaigoje pateikti refleksijos klausimai ar nebaigti sakiniai: *Ko išmokau?... Man šioje pamokoje patiko... Man sekasi... Aš sugebu...* ir pan.

Savarankiškumo ir iniciatyvumo poreikis. Veikti savarankiškai ir kryptingai siekti užsibrėžto tikslo skatins vadovėlyje pateiktos savarankiško darbo užduotys (pvz., namų darbai), siūloma projektinė veikla. Vaikui svarbu mokytis planuoti savo mokymąsi ir poelgius. Savarankiškai ir protingai pasielgti padės tam tikrų atvejų aptarimas, todėl vadovėlyje naudinga modeliuoti ir pavaizduoti įvairias pasirinkimo alternatyvas, dilemas ir apsisprendimo situacijas. „Sėkmės istorijos“ galėtų skatinti atkakliai siekti tikslo, mokytis iš klaidų ir nenusivilti susidūrus su sunkumais, ieškoti būdų, kaip juos įveikti.

Dvasiniai ir moraliniai poreikiai. Vaikai mėgsta „rimtus pokalbius“ ir mąstyti „apie esmę“. Visuomenė gali būti vaizduojama reprezentatyviai ir tikroviškai, keliant etinius klausimus, mokant analizuoti ir kritiškai vertinti poelgius, ugdant atsakomybę (pvz., *Pagalvok, kas būtų, jeigu...*). Svarbu, kad vadovėlio turinyje atsispindėtų ir būtų ugdomos asmens vertės, vaiko teisių ir atsakomybės, socialinių santykių (pagarbos, tolerancijos), tautiškumo ir pilietiškumo, gamtosaugos ir kultūros puoselėjimo nuostatos. Vadovėlio tekste reikėtų vengti išreikštų kategoriškų teiginių ir apibūdinimų, ypač stereotipinių įvaizdžių, pavyzdžiui, vaizduojant skirtingų lyčių, amžiaus grupių, rasių, tautybių, kultūrų, religijų atstovus, neįgalius žmones, imigrantų ar socialinės rizikos šeimas.

5.2. Pasitikėjimo ir mokymosi nuostatų skatinimas

Vadovėlis gali daryti įtaką mokinio bendrajai ir dalyko mokymosi motyvacijai, jei padeda jam apmąstyti ir įvertinti šiuos motyvus: požiūrį į dalyką, įsitikinimus ir emocijas.

Dalyko svarba. Vadovėlių autoriai galėtų padėti stiprinti teigiamą požiūrį į mokymąsi ir dalyką, paaiškinti, kodėl tai yra aktualu. Mokinys turėtų suvokti, kad žinios jam yra svarbios, suprasti, kodėl reikia įgyti dalyko gebėjimų ir kodėl tai naudinga. Įvertinti jo požiūrį padėtų vadovėlyje pateikti refleksiją skatinantys klausimai.

Veiksmingumas. Mokinys turėtų suvokti mokymosi veiklą kaip veiksmingą ir įsitikinti, kad jis turi būtinų gebėjimų. Taip pat svarbu, kad mokinys įsitikintų, jog sudėtingesnės užduotys – tai

galimybė daugiau išmokti; intelektas ir gebėjimai išugdomi, jie priklauso ne tik nuo įgimto talento, bet ir nuo pastangų bei mokymuisi skirto laiko. Vadovėlyje galėtų būti pateikta asmenybių, kurios savo pastangomis įveikė sunkumus ir pasiekė gerų rezultatų, pavyzdžių. Įvertinti mokinio pasitikėjimą padės tikslingai suformuluoti refleksiją skatinantys klausimai.

Emocijos. Mokinys noriai mokosi tada, kai jo emocinė reakcija į vadovėlio turinį ir žinias yra teigiama. Tokias teigiamas vaikų emocijas gali skatinti komiškos situacijos, anekdotai, pratimai, žaidimai. Suprasti emocijas padės klausimai apie emocinį tekstų pobūdį arba iliustracijų keliamas vaizdines asociacijas.

Atsargiai reikėtų pateikti dienoraščių rašymo ir tokių užduočių, kurios iš mokinių pareikalautų dalytis asmeniniais išgyvenimais ir jausmais, pvz., rašinėlių, esė, eilėraščių rašymo ir kt. Šalia užduoties sąlygos reikia paaiškinti, kaip šis darbas turėtų būti pristatytas ir patikrintas. Mokinys gali bijoti reikšti mintis viešai žodžiu, tai jam gali sukelti neigiamų emocijų, norą užsisklęsti savyje. Todėl pateikiant mokiniams užduočių, susijusių, pavyzdžiui, su šeimos, klasės draugų, berniukų ir mergaičių santykiais, tikėjimu, įsitikinimais, įpročiais, rizikingais įvykiais ar kitomis problemomis, turėtų būti pažymėta, kad šio darbo nereikės garsiai skaityti, jei mokinys nenorės. Turėtų būti suteikta galimybė savo nuomonę išdėstyti tik suolo draugui, darbą atiduoti tik mokytojui ir pan.

5.3. Ugdymo tikslai ir turinio prasmingumas, įdomumas

Viena iš svarbiausių vadovėlio funkcijų, susijusių su motyvacija, – padėti mokiniui numatyti aiškius, konkrečius dalyko mokymosi tikslus ir ugdyti gebėjimą kelti mokymosi uždavinius. Daugelis mokinių mokosi turėdami per daug bendrą, nelengvai pasiekiamą ir tolimą tikslą, pvz., užaugus įgyti kokią nors profesiją, tačiau kai kurie apskritai neturi tikslo ir neįsivaizduoja konkrečių mokymo(si) tikslų. Pastariesiems mokiniams svarbu padėti suplanuoti konkrečius mokymosi žingsnius.

Tikslų numatymas. Vadovėlyje mokiniui suprantama kalba gali būti formuluojami konkretūs tikslai. Pavyzdžiui, įvade paaiškinta, ko bus mokomasi ir kaip bus dirbama per dalyko pamokas; konkrečios temos ar paragrafo pradžioje užrašomi pamokos tikslai ir numatytos *priemonės*, kurių reikės jų siekiant. Tikslai turėtų būti formuluojami atsižvelgiant į vaiko amžių ir gebėjimą savarankiškai jų siekti: kuo mokiniai jaunesni, tuo keliami „artimesni“ ir paprastesni tikslai. Vyresni mokiniai turėtų būti skatinami patys sąmoningai keltis tikslus. To galėtų būti mokoma kryptingai suformuluotais klausimais vadovėlio paragrafų ar skyrių pradžioje. „Minčių lietus“ – taip pat geras būdas prisiminti, ko mokiniai išmoko, ką jau žino, kelti tolesnius, kito mokymosi etapo, tikslus. Vaikams galima pasiūlyti užduotį – stulpeliu parašyti viską, kas tik „ateina į galvą“, prisimenant mokymosi procesą. Tai surašę, mokiniai turėtų apibraukti / pabraukti / pažymėti svarbiausius dalykus ir bandyti išsikelti tikslus, ko dar jie norėtų išmokti, ką sužinoti.

Prasmingumas. Bene tvirčiausiai motyvacija yra susijusi su prasmingumo suvokimu. Vadovėlis gali būti gerai suplanuotas ir turėti gražiausių tikslų, tačiau, jeigu mokinys nemato mokymosi

prasmės, jo mokymasis nebus produktyvus. Jeigu vadovėlyje pateikiama daug sudėtingos teorinės medžiagos ar sunkiai įveikiamų užduočių, mokiniai gali parasti norą mokytis. Ir atvirkščiai, jeigu medžiaga ir užduotys – primityvūs, per lengvi, kartoja tik tai, ką mokiniai jau žino ar geba, juos gali apimti nuobodulys ir beprasmybės jausmas.

Mokymasis yra paviršutiniškas, jei mokinys mokosi dėl to, kad išlaikytų testą, atsiskaitytų už namų darbus ar gautų pažymį per kontrolinį, įtiktų mokytojui ar pasiektų kokį kitą trumpalaikį tikslą. Ne tiek svarbu ko mokomasi (tematika), o kodėl to reikia – kokių pasiekimų jis įgis, kokia išmokimo nauda, praktinė reikšmė. Geriau išmokti ir suprasti mokymosi prasmę mokiniams padėtų vadovėlyje pateiktos *žinių pritaikymo užduotys*: pažįstamų situacijų, dėsningumų, principų ar sąvokų nagrinėjimas ir klausimai: *Kokiose situacijose tai būtų naudinga? Kodėl pravartu tai žinoti praktiniame gyvenime? Kokiam kontekste šios žinios būtų reikalingos?* ir pan.

Įdomumas. Įdomumo suvokimo reikšmė taip pat yra svarbi mokinio motyvacijai. Tai svarbus vadovėlio turinio ugdomasis motyvas. Žinios ir įdomumas yra susiję ir turėtų derėti tarpusavyje, – kad būtų įdomu, reikia šį tą žinoti, o norint žinoti, reikia domėtis. Šiuo atveju svarbus sokratiškasis euristinio mokymo principas.

Vadovėlio tekstai turėtų skatinti, kad mokinys pats keltų rūpimus klausimus ir hipotezes. Reikėtų pateikti aktyvių tyrinėjimo užduočių.

Mokiniams gali būti įdomios ne tik pačios žinios (faktai, sąvokos, reiškiniai, formulės, dėsniai ir pan.), bet jų pateikimo kontekstas, pvz., jas pristato herojai ar žymūs žmonės, informacija siejama su kelionėmis, moksliniais atradimais, tyrimais, olimpiadomis, švenčių tradicijomis ir pan. Tekstų skaitymas gali tapti įdomus, jei tai bus pasiūlyta aptarti grupėse, papasakoti klasės draugams, išrinkti geriausią pasakotoją, suvaidinti ir pan.

Aiškumas ir tikslumas. Aiškumo ir tikslumo motyvai – tai būdai, kuriais mokinys skatinamas kritiškai mąstyti ir vertinti žinias. Tokia motyvacija nėra automatiška, mokinys sąmoningai nusprendžia imtis užduoties, jeigu ji aiškiai ir tiksliai suformuluota, arba nesiimti, jeigu užduotis jam atrodo neaiški, netikslė, dviprasmė. Vadovėlio tekstai ir užduotys turėtų būti *logiškai aiškūs*, be dviprasmybių, daugiareikšmių terminų ar loginės painiavos. Žinios ir sąvokos pateikiamos išskiriant svarbiausius jų požymius, kiekvienam ypatumui suteikiama aiški reikšmė, reiškiniai apibūdinami taip, kad juos būtų lengva skirti vieną nuo kito. Norint skatinti tokią aiškumo savistabą, gali būti pasitelkti klausimai, pvz.: *Pasakyk, dėl kokios informacijos, perskaitęs šį tekstą, nesi visai tikras? Pagalvok, kokie šio reiškinio aspektai neaiškūs? Paaiškink, kokia problema kilo? Kokia jos priežastis?*

Vertinant vadovėlio turinio tikslumą, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kaip mokiniai skatinami *pagrįsti savo žinių, nuomonės ir atsakymų teisingumą*. Esminis motyvas skatinti tikslumo savistabą yra noras apginti ar patvirtinti savo nuomonės tikslumą arba teisingumą. Taigi vadovėlyje pateikti klausimai ir užduotys po tekstais turėtų skatinti mokinius ne tik atsakyti į teksto suvokimo klausimus ar pateikti

savo nuomonę, bet pagrįsti ir pateikti įrodymų – cituoti, pasitelkti išorinius šaltinius kaip jų atsakymo faktinio tikslumo patvirtinimą.

5.4. Susidomėjimą ir aktyvumą skatinanti veikla

Pati mokymosi veikla arba darbas su vadovėliu gali būti malonūs, jeigu mokiniai įsitraukia į aktyvų ir kūrybingą procesą.

Optimaliai *parinktų mokomųjų užduočių seka*. Aktyvinant mokymą, svarbu ne tai, kiek ir kokios informacijos įmanoma sudėti į vadovėlį, bet kaip metodiškai mokiniai skatinami su juo dirbti bei kokią motyvaciją mąstyti ir veikti jie susikuria. Todėl vadovėlių autoriai galėtų rasti ir siūlyti veiklą, kurią mokiniai atliks niekieno neverčiami, nes ši veikla pati savaime jiems bus labai maloni. Išmintinga taikyti principą – derinti tai, kas yra malonu ir ko būtina išmokti, pvz., *Išsprendę šį uždavinį, galėsite pažaisti jūsų mėgstamą žaidimą*, ir pan. Mokinius motyvuoja individualios kūrybinės, komandinės lenktyniavimo užduotys: *Sugalvokite kuo daugiau žodžių... Nupieškite kuo daugiau daiktų, kuriuos galima pagaminti iš... Pateikite kuo daugiau pavyzdžių apie...* ir t. t. Jei temos antraštėje ar įžangoje pateikiamas tam tikras susidomėjimą keliantis *iššūkis*, probleminis klausimas ar konfliktas, jo sprendimo ieškojimas mokinį motyvuos skaityti toliau. Skyriaus ar paragrafo pradžioje pateikus probleminį klausimą, panoraminę iliustraciją, intriguojančią savo kalba ir aprašymų detalėmis, grožinės, mokslo populiariosios literatūros teksto ištrauką, paliekančią erdvę „minčių lietuvi“ ir diskusijai, o tik po jų – autorinį tekstą, mokymosi ir pažinimo motyvacijos aspektu laimima nauja kokybė.

Probleminiai klausimai, užduotys ir žaidimai turėtų būti optimaliai pritaikyti tam tikriems mokinių gebėjimams ugdyti, tačiau neturėtų būti nei per daug sudėtingi, nei pernelyg paprasti, o jų trukmė per pamoką – nei per ilga, nei per trumpa – optimali.

Tradicinė vadovėlio skyrių, paragrafų struktūra į pirmą vietą iškelia autoriaus tekstą, o paskui – įvairiausias priedus (grožinės ir publicistinės literatūros ištraukas, iliustracijas, schemas, klausimus ir užduotis). Jei autoriaus tekstas praneša, „kaip buvo iš tikrųjų“, „kaip vyksta procesas“, „kas yra svarbiausia“, o visi kiti struktūriniai paragrafo vienetai parinkti taip, kad patvirtintų autorių mintis, mokinyms mąstys nurodyta kryptimi, gaus tas išvadas, kurios žinomos iš anksto. Tokį tradicinio vadovėlio autorių teksto skaitymą ir išmokimą galima vadinti gana pasyviu ir tam tikra prasme – saugiu mokymosi procesu. Mokiniams tereikia tik sekti autoriaus mintį ir pasyviai ją įsiminti.

Aktyvesnis mokinio vaidmuo pasireikštų, jei būtų pateikiama darbo su keliais informacijos šaltiniais užduočių, pvz., šaltinių ieškojimo, atrankos, palyginimo, pranešimo kitiems ir pan. Deja, ne kiekvienas mokinytis pasitiki savo pradinėmis žiniomis ir savarankiškai renkasi, kokią informaciją skaityti.

Vadovėlio adresatas – atitinkamo amžiaus mokinytis – vaikas, paauglys, jaunuolis, todėl bendraujant su kiekvienu iš jų reikalingas vis kitoks kalbos stilius. Net ir puikiausias kalbos stilius gali pabosti, jei jis nesikeičia ištisus metus. Monotonijos galima išvengti paįvairinant tekstą kitomis, neverbalinėmis informacijos priemonėmis. Iliustracijos turėtų ne tik pasyviai atspindėti teksto siužetą ar

autoriaus pasakojimo temą, bet ir būti tinkamos dirbti: interpretuoti įvairią vaizdinę informaciją, kurią vertintų pats mokinys. Yra pavojus, kad per didelė užduočių ar iliustracijų įvairovė gali trukdyti suprasti medžiagą kai kuriems silpniau besimokantiems mokiniams.

6. Vadovėlio medžiagos tinkamumas vertybinėms nuostatomis ugdyti

6.1. Vertybinių nuostatų orientacinė sistema

Vienas iš svarbiausių vadovėlio vertinimo kriterijų – turinio tinkamumas asmenybės vertybinių nuostatų ugdymui(si). Vadovėlio tekste pateiktas supančio pasaulio reiškinių, įvykių, procesų aiškinimas ir vertinimas remiasi visuomenės priimtomis nuostatomis ir gali daryti mokiniams reikšmingą įtaką, nors akivaizdu, kad mokinių vertybines nuostatas ugdo ne vien tik vadovėliai. Ugdymo procese mokinio įgyjamos vertybinės nuostatos yra svarbūs mokymosi pasiekimai, kaip ir konkrečių mokomųjų dalykų gebėjimai, žinios ir supratimas. Vertybinių nuostatų ugdymas prisideda prie vaiko psichologinės raidos, asmenybės brandos ir socializacijos proceso visuomenės kultūrinio gyvenimo kontekste. Asmuo, turintis daug žinių, vis dėlto gali tapti pavojingu visuomenei, jeigu jo nuostatos ir elgesys bus destruktivūs. Tuo tarpu kitas, mažiau išsilavinęs asmuo, gali tapti sąžiningu ir atsakingu visuomenės piliečiu. Vertybinės nuostatos, kurias padeda ugdyti ne tik dorinio ar socialinio ugdymo srities, bet ir visų mokomųjų dalykų vadovėliai, yra svarbi ugdymo turinio dalis.

Nuostatos – tai požiūris (nuomonė, įsitikinimas) arba emocinis nusiteikimas (teigiamas arba neigiamas), parengiantis mokinį tam tikru būdu veikti santykiyje su kitais žmonėmis, daiktais ir aplinka, reaguoti į žinias ir įvykius. Vertybės – tai asmeniui, grupei, bendruomenei, tautai, valstybei reikšmingi dalykai, kurių ugdymui ir puoselėjimui skiriamos sąmoningos asmens arba asmenų grupių pastangos.

Diskutuojama, ar vadovėlio turinys gali būti neutralus – „sterilus“, ar įmanoma išvengti tam tikrų socialinių stereotipų. Stereotipas – tai schematizuotas, suprastintas ir sustabarėjęs žmonių grupės apibūdinimas.

Didelis dėmesys vertinant vadovėlių turinį iki šiol buvo skiriamas tolerancijos ugdymui. Pagal atnaujintas Bendrąsias programas ugdytinių vertybinių nuostatų sąrašas yra žymiai platesnis, todėl visiems vadovėlių vertintojams svarbu užfiksuoti, kaip į vadovėlio turinį integruotos *asmeninės ir socialinės, tautinės ir pilietinės, darnaus vystimosi, kultūrinio sąmoningumo* ir kitų kompetencijų nuostatos, kokios šių vertybių raiška.

Asmeninės vertybės

- Asmens orumas ir unikalumas.
- Moralė ir sąžinė.
- Gebėjimai ir noras tobulėti, savirealizacija.
- Pareiga ir atsakomybė už savo veiksmus.
- Savarankiškumas, nuomonės ir pasirinkimo laisvė.

- Žmogaus raida ir sveikata.
- Teigiami charakterio bruožai, dori poelgiai, geri įpročiai.
- Jausmų pažinimas ir savikontrolė.
- Gyvenimo prasmė, laimė ir sėkmė.

Socialinių santykių nuostatos

- Vyro ir moters įvaizdis, vaidmuo šeimoje, santykiai visuomenėje.
- Etninių grupių, mažumų, rasių ir tautų santykiai.
- Socialinių klasių ir imigrantų statusas.
- Skirtingo amžiaus žmonių vertybės ir teisės.
- Religijų skirtumai ir vertybės.
- Specialieji poreikiai ir pagalba neįgaliesiems.
- Tolerancija, pagarba.
- Bendravimo etika, etiketas, normų ir tradicijų laikymasis.
- Kritinis požiūris (į socialinius stereotipus, masines tendencijas, ideologijas, viešosios nuomonės formavimą).

Tautinės ir pilietinės vertybės

- Laisvės ir teisės (pilietinės-politinės, socialinės-ekonominės).
- Atsakomybė ir pareiga tautai, visuomenei.
- Atstovavimas ir tarnavimas bendriesiems interesams.
- Garbė ir orumas (piliečių ir tautos).
- Aktyvus pilietinis ir politinis dalyvavimas.
- Demokratija.
- Pilietinė drąsa / pilietinis pasipriešinimas.
- Teisingumas (asmens / valstybės).
- Solidarumas (su grupe, bendruomene, valstybe).
- Patriotizmas ir tautinė ištikimybė (didžiavimasis savo tautos laimėjimais).
- Nepriklausomybė ir savarankiškumas.
- Įsisąmoninta tapatybė (žmogaus suvokimas savęs kaip tautinės, profesinės, socialinės, regioninės, religinės ar kt. grupės nario, valstybės piliečio).

Darnaus vystymosi ir kultūrinio sąmoningumo nuostatos

- Aplinkosauga (atsakomybė ateities kartoms, gamtos resursų tausojimas, taršos mažinimas).
- Ekonomikos plėtra (pasaulio kaip visumos ir reiškinių tarpusavio priklausomybės suvokimas).

- Socialinė raida (skurdo mažinimas, pagarba darbui, lygios galimybės, kartų tarpusavio priklausomybė, visuomenės gerovė).
- Gamtos ir kultūros paveldas (pažinimas, įvairovė, puoselėjimas).
- Taika (taikus problemų sprendimas ir taikos kultūra).

6.2. Vertybinių nuostatų raiškos rodikliai

Vadovėliuose siūloma užfiksuoti, kuriuose paragrafuose pagal tematiką išryškėjo pirmiau paminėtos vertybės, ar yra pateikiamas autoriaus požiūris į jas ir koks šių vertybių raiškos kontekstas. Atrankos vienetu tampa vertybės, kurių atžvilgiu formuojamos atitinkamos nuostatos ir požiūris. Atrinktuose paragrafuose išskiriami atitinkamų vertybių raiškos rodikliai.

Vertybinių nuostatų raiška vadovėliuose galima fiksuoti keliais aspektais:

a) vertybės be vertinimo, kai vadovėlio medžiagoje atsispinti išskirtos vertybės, bet autorius (-iai) nepateikia jokio jų vertinimo;

b) vertybės su vertinimu, kai vadovėlio medžiagoje atsispinti išskirtos vertybės, bet kartu autorius pateikia savo požiūrį į vertybę, nusako jos reikšmę, vertina jos išraišką ir pan.

Siūloma išskirtąsias vertybes arba jų komponentus klasifikuoti ir apibendrinti:

- kokią idėją ar apibendrinančią tezę atspindi išskirtoji vertybė;
- per kokį kontekstą (istorinį, teisių ir įstatymų, asmenybių veiklą, reikšmingų įvykių, švenčių tradicijų, vaizdinių, simbolių ar kt.) ji išreiškiama;
- kokia yra vertybės komponento pateikimo forma ar teksto pobūdis (autorinis ar papildomas tekstas, užduotis, iliustracija);
- kokio pobūdžio klausimai ir užduotys skatina mokinį išsakyti savo poziciją, požiūrį ar nuostatą (ne vien tik faktiškai konstatuoti situaciją arba atgaminti žinias).

Atsižvelgiant į mokomąjį dalyką, gali būti pastebėta *netolygi šių vertybių raiška*, kadangi atitinkamoms vertybinėms nuostatomis ugdyti, pavyzdžiui, parankesni kalbų, socialinio ir dorinio ugdymo srities vadovėliai, o kitoms – gamtamokslinio ugdymo vadovėliai, kurie turėtų prisidėti prie darnaus vystimosi ir ekologinių nuostatų skatinimo, arba menų dalykų – prie kultūrinio sąmoningumo. Vertybinėms nuostatomis ugdyti mažiau parankūs tų dalykų vadovėliai, kurių turinys abstraktus arba empiriškai mokslinis, mažai susijęs su asmens ir visuomenės socialinio ir kultūrinio gyvenimo kontekstu.

Vertinat vadovėlių turinį reikėtų atkreipti dėmesį į tas vertybines nuostatas, kurioms ugdyti vadovėlyje neskiriama pakankamai dėmesio, nors Bendrųjų programų ugdymo turinyje jos yra svarbios ir gali būti kūrybiškai integruotos į dalyko vadovėlio turinį.

6.3. Tekstų analizė vertybinių nuostatų požiūriu

Siūloma atkreipti dėmesį į tai, kaip – nevertinant ar įvertinant – vadovėlyje pateikiamos atitinkamos vertybės: kiek jos tiesiog paminėtos, o kiek pristatomos su tam tikru vertinimu. Lietuvos vadovėlių tyrimai rodo, kad vertinamojo pobūdžio teiginių su aiškiu požiūriu ir vertinimu mūsų vadovėliuose vengiama, žymiai daugiau autorinių tekstų teiginių yra konstatuojamojo faktinio pobūdžio arba yra tik abstrakčių vertybių sąvokų paminėjimai.

Jeigu vadovėlio tekstas pateikia mokiniams tik sausus faktus, autorius (-iai) išvengia kritikos dėl pristatomų įvykių, reiškinių, procesų šališko interpretavimo ar vertinimo, taip pat niekas negali kritikuoti, kad mokiniams primeta savo nuomonę arba formuoja klaidingus vertinimus, stereotipines nuostatas. Kita vertus, jei vadovėlio autorius (-iai) nepateikia savo požiūrio, nepaaiškina ir nepabrėžia vertybių svarbos, faktų prasmės, istorinių asmenybių, įvykių, reiškinių ar procesų reikšmės, tai mažai prisideda prie mokinio sąmoningumo, vertybinių nuostatų ugdymo ir saviugdos.

Faktinio pobūdžio teiginiai ir tekstai turėtų būti tikroviški, objektyvūs ir vaizduoti pasaulį bei visuomenę reprezentatyviai – kokie iš tikrųjų yra, pagrįsti mokslo duomenimis ir gyvenimo pavyzdžiais. Šie vadovėlių tekstai, nors ir be vertinimo, yra reikšmingi, jeigu jie atspindi visuomenės gyvenimą, tikrovės reiškinius ir žmonių siekius. Tačiau tai skirta mokiniams, todėl, jei autoriai neįvertins minimų faktų reikšmės, mokiniams bus sudėtinga suprasti, kodėl aprašytus dalykus svarbu žinoti, suprasti ir kaip juos vertinti. Todėl vadovėlių autoriai, rašydami autorinį tekstą ar konstruodami papildomus tekstus, galėtų drąsiau pateikti vertybes su vertinimu, o ne vien apsiriboti enciklopediniu ir „steriliu“ tekstu.

Galime daryti prielaidą, kad tekstai su vertinimu yra parankesni mokiniams formuoti vertybines nuostatas nei konstatuojamojo pobūdžio faktinė informacija, kuri suteikia tik žinių. Svarbu, kad vadovėlio tekstas būtų *pagrįstas*: autoriai gali pateikti reiškinių teigiamą vertinimą ir pagrįsti, kodėl tai yra pozityvu, arba kritinį požiūrį į kai kuriuos dalykus ir argumentuoti, kodėl tai gali turėti neigiamų pasekmių. Kai kurie tekstai daugeliui nekelia abejonių, ir nuostatų ugdymo požiūriu yra labai veiksmingi, pavyzdžiui, filosofijos ir literatūros klasikų kūriniai, Šventojo Rašto ištraukos, svarbūs istoriniai dokumentai.

Puiku, jei autoriniame ar papildomame tekste pateikiama įvairių požiūrių ir idėjų šaltinių, tokiu būdu mokiniai skatinami lyginti skirtingas pažiūras su vertybėmis, susiformuoti ir pagrįsti savo poziciją ir nuostatas.

6.4. Vertybinių nuostatų raiška

Vertybinės nuostatos vadovėlyje gali būti išreikštos tiesiogiai (pvz., autoriniame tekste ar kituose cituojamuose šaltiniuose) arba netiesiogiai – jų prasmė gali išryškėti kaip paslėptasis vertybių turinys, interpretuojamas skirtinguose kontekstuose. Pavyzdžiui, dorinio ugdymo vadovėliuose vertybės gali būti perteikiamos pradedant nuo asmens kasdienio gyvenimo ir baigiant universaliu filosofiniu –

mąstytojų idėjų, Šventojo Rašto išminties, Europos kultūros istorijos, grožinės literatūros klasikų, žymių asmenybių biografijų – kontekstu.

Nuostatos gali būti ugdomos jas pagrindžiant formaliai (pvz., autoritetais, normomis, įstatymais) arba neformaliai (pvz., remiantis asmenybių pavyzdžiais, reikšmingais įvykiais, socialinių santykių konvencijomis). Tinkamai parinktas vadovėlio medžiagos kontekstas įvairiomis raiškos formomis turėtų padėti mokiniams ugdytis asmenines ir socialines, tautines ir pilietines, gamtosaugos ir kultūrinio sąmoningumo vertybines nuostatas.

Moralės normos, asmeninė sąžinė – tai žmogaus gėrio ir blogio, teisingumo ir neteisingumo supratimas, kuris išryškėja vertinant individualius poelgius arba asmeninio gyvenimo įpročius, tarpasmeninius santykius skaitomų ir aptariamų vadovėlio herojų istorijų kontekste.

Teisės aktai-įstatymai, etikos kodeksai, elgesio taisyklės – tai informacija apie žmogaus teises, elgesio normas, įstatymų nuostatus, socialines konvencijas ir jas ginančių institucijų funkcijas. Visa tai yra neginčijamai svarbu žinoti kiekvienam piliečiui ir tai daro tiesioginę įtaką mokinių nuostatoms ir elgesiui, atsakomybės ribų suvokimui visuomenės gyvenimo kontekste.

Istorinės asmenybės – tai asmenys, kurių veikla padarė reikšmingą įtaką jų visuomenės gyvenimui ir turėjo išliekamąją reikšmę ateities kartoms, todėl yra atmenama ir vertinama istoriniame kontekste. Mokinius gali įkvėpti ir būti patrauklūs pasakojimai apie tautos herojus, karius-didvyrius, įžymių kūrėjų, rašytojų biografijos, autoritetingų mąstytojų ir filosofų mintys. Vadovėlių autoriai, pateikdami vertybes, dažnai remiasi tam tikrais autoritetais, pavyzdžiui, pilietinės drąsos ir pilietinio pasipriešinimo nuostata gali būti išreiškiama per istorines asmenybes kaip jų aktyvi pilietinė pozicija.

Reikšmingi įvykiai, reiškiniai ir procesai – tai ypatingi atsitikimai, fenomenai ir pokyčiai, buvę ir esantys svarbūs visuomenės gyvenimo raidai. Vadovėlyje mokinių vertybinės nuostatos gali būti skatinamos pristatant tam tikrus reikšmingus įvykius, reiškinius ir procesus Lietuvos-Europos-pasaulio kontekste, kuriuos siūloma apsvastyti ir įvertinti, pvz., valstybės istorinius įvykius, kovas už laisvę ir nepriklausomybę, švietimo idėjas, didžiųjų religijų arba naujųjų religinių judėjimų įtaką, karus, revoliucijas ir taikos siekius, meno ir kultūros reiškinius, technologijų ir mokslo atradimus, žaliųjų judėjimą, ekonomikos augimą ar krizę, jaunimo popkultūrą, postmodernizmą, globalizaciją, televizijos, kino, žiniasklaidos ar reklamos poveikį ir kt.

Tradicijos, šventės ir papročiai – visa tai, kas padeda kurti, išlaikyti ir perduoti iš kartos į kartą šeimos, tautos, religinės bendruomenės, socialinės grupės pilietinį tapatumą ir vertybes. Vadovėlyje gali būti aprašyti įvairūs papročiai, apeigos, kurių prasmė mokiniams turėtų būti paaiškinta švenčių tradicijų kontekste. Taip pat gali būti paminėtos žymių įvykių iškilmingos datos (iškilmės). Perteikiant tradicijas, šventes ir papročius, dažniausiai skatinama vertybė – įsisąmoninta tapatybė. Puiku, jei vertybinės nuostatos vadovėlyje ugdomos kaip mąstančios asmenybės įsisąmoninta tapatybė ir etinė pozicija, o ne vien kaip tradicinė, kultūros ir socialiniais papročiais perpinta gyvenimo praktika.

Simboliai – tai įprastai nusistovėję kultūros idėjų ženklai ir formos, perduodami iš kartos į kartą. Ženkli (daiktai, jų atvaizdai, savybės) tampa simboliais tada, kai įgyja visuomenei suprantamą kurių nors abstrakčių idėjų, vertybių reikšmę. Nors iki šiol atlikti tyrimai rodo, kad vertybės vadovėliuose gana retai pateikiamos per simbolius, jie gali turėti universalų pobūdį ir būti suprantami tarpkultūriniame kontekste. Simboliai, kaip apibendrinti daiktų, reiškinių, procesų vaizdai, saugomi kolektyvinėje žmonių sąmonėje, išreiškia ir įprasmina universalias vertybes nepaisant kalbinių ir etnokultūrinių skirtumų.

Pageidautina, kad vadovėlyje pakankamai dėmesio būtų skiriama Lietuvos istoriniam ir šiuolaikiniam socialinio-kultūrinio gyvenimo kontekstui: iškiloms lietuvių tautos asmenybėms, reikšmingiems Lietuvos valstybės įvykiams ir tautos kultūros simboliams. Puiku, jei vadovėlių autoriai skatina mokinį suvokti savo vaidmenį bendruomenėje ir įsisąmoninti asmeninę tapatybę kaip žmogaus ir piliečio šiuolaikiniam Lietuvos, Europos ir pasaulio kontekste.

6.5. Metodikos ir užduočių pritaikymas vertybinėms nuostatomis skatinti

Rengiant recenziją, siūloma atkreipti dėmesį ir į tai, koku būdu vadovėlio metodika – klausimai, užduotys ir vaizdinė medžiaga – skatina mokinius aktyviai diskutuoti apie perteikiamas vertybes ir jas interpretuoti, kūrybiškai įprasinti, reflektuoti ir įsisąmoninti. Pageidautina, kad požiūris į vertybes būtų integruotas ne tik į vadovėlių tekstus, bet ir aktyvius metodus skatinančias užduotis, šias vertybes simbolizuojančią vaizdinę medžiagą, ir būtų pateikta apie jas komentarų.

Pastebėta, kad autoriai ir rengėjai, perteikdami vertybes, dažniausiai pasirenka žodinių pasakojimą (autorinį ar papildomus tekstus) ir praktiškai mažai panaudoja *vaizdinių šaltinių* (nuotraukų, iliustracijų ir pan.). Vaizdinė medžiaga paranki perteikti *emocinį vertybių išgyvenimą* ir jų *grožį*. Kadangi mokiniai šiandien gyvena apsupti vaizdų ir informacijos, todėl vizualinis tekstas jiems dažnai gali būti įtaigesnis nei žodinis. Todėl reikėtų įvertinti ne vien žodinio teksto sąvokų reikšmę, bet ir tai, kiek veiksmingai toms vertybėms perteikti panaudota vaizdinių šaltinių medžiaga, kaip jos simbolizuojamos ar tiesiog įtaigiai išreiškiamos iliustruotose gyvenimo situacijose skatinant mokinius pajauti vertybes.

Taip pat reikėtų paanalizuoti *klausimų ir užduočių pobūdį* recenzuojamame vadovėlyje: ko užfiksuota užduotis reikalauja iš mokinių – žinių, gebėjimų ar nuostatų raiškos, t. y. pagrįsti savo požiūrį, poziciją, nuomonę. Klausimai ir užduotys neturėtų apsiriboti vien žinių atgaminimu, o turėtų skatinti aktyvią mokinių veiklą ir padėti ugdyti kritinio mąstymo gebėjimus. Formuoti vertybines nuostatas skatina atviri klausimai ir tokios užduotys, kurios reikalauja apmąstyti ir išsakyti savo nuomonę, diskutuoti, argumentuoti „už“ ir „prieš“, įsivertinti, iškelti tikslus ir prioritetus, svarstyti alternatyvas ir priimti pagrįstą sprendimą, bendradarbiauti, kritiškai įvertinti situacijas, atlikti tam tikrą socialinį vaidmenį ir pan.

Apibendrinant vadovėlio turinio analizę vertybinių nuostatų ugdymo požiūriu, reikėtų pateikti išvadą, kokios vertybės labiausiai išryškėjo ir koku būdu jos perteikiamos tekstų, klausimų,

užduočių ir vaizdinių šaltinių (ilustracijų, nuotraukų) forma, ar tokia forma yra tinkama šio amžiaus mokiniams ugdytis vertybines nuostatas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Aktyvaus mokymosi metodai. Vilnius, 1998.
2. Andragogikos klausimai. Praktiniai suaugusiųjų mokymo aspektai. Vilnius, 2008.
3. Arends, R. I. Mokomės mokyti. Vilnius, 2008.
4. Bakonis, E. Vadovėlio kokybė – tai susitarimas. Švietimo naujienos, 2003, Nr. 8.
5. Bakonis, E.; Svėrienė, A. Bendrojo lavinimo dalyko vadovėlis, Metodinės rekomendacijos autoriams ir vertintojams (projektas). Vilnius, 2004.
6. Jankauskienė, N.; Augustinienė A.; Čiučiulkiene, N. Kaip parengti kvalifikacijos tobulinimo programą? Kaunas, 2008.
7. Barkauskaitė, M., Motiejūnienė, E. Mokymosi motyvacijos problema ir jos sprendimo galimybės. Pedagogika, 2004, t. 70.
8. Butkienė, G.; Kepalaitė, A. Mokymasis ir asmenybės brendimas. Vilnius, 1996.
9. Daujotytė, V. Lietuvių literatūros kritika. Vilnius, 2007.
10. Doug, B. Interaktyviojo mokymosi strategijos. Vilnius, 2004.
11. Elliot, E. S.; Dweck, C. S. Goals: An Approach to Motivation and Achievement. Journal of Personality and Social Psychology. 1998, t. 54.
12. „Caught in the Web or Lost in the Textbook?“, The Eighth International Conference on Learning and Educational Media, 2005.
13. Haynes, A. Writing Successful Textbooks. London, 2001.
14. Jonhsen, E. B. Textbooks in Kaleidoskope. Oslo, 1993.
15. Kaip keisti mokymo praktiką. Vilnius, 2008.
16. Kairaitis, Z. Geografijos didaktikos pratybos. Vilnius, 1997.
17. Kaunas, D. Knygotyra. Vilnius, 2007.
18. Lepionka, M. E. Writing and Developing Your College Textbook. Atlantik, 2003.
19. Marcinkevičienė, R. Žanro ribos ir paribiai. Vilnius, 2008.
20. Marzano, R. J. Naujoji ugdymo tikslų taksonomija. Vilnius, 2005.
21. Maslow, A. M. Motyvacija ir asmenybė. Vilnius, 2006.
22. Mentorius knyga. Kaunas, 2003.
23. Mikk, J. Textbook: Research and Writing, Frankfurt am Main. 2000.
24. Mokinių pažangos ir pasiekimų vertinimas: ŠPC projektai, 3 knygos. V.: Švietimo aprūpinimo centras, 2001, 2003, 2004.
25. Mokymo priemonių kūrimas. Vilnius, 2000.
26. Nicholls, J. Methods in School Textbook Research. Prieiga per internetą <http://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal6/nichollsrev.pdf> (prisijungimo laikas 2009-11-25).
27. Nauckūnaitė, Z. Teksto komponavimas: rašymo procesas ir tekstų tipai. Vilnius, 2002.
28. Ozmon, N. A.; Craver, S. M. Filosofiniai ugdymo pagrindai. Vilnius, 1995.
29. Pink, Daniel H. Drive: the Surprising Truth about What Motivates Us. New York, 2010.
30. Pečiuliauskienė, P. Studento pedagoginės praktikos vadovas pamokoje. Vilnius, 2007.
31. Petty, G. Įrodymais pagrįstas mokymas. Praktinis vadovas. Vilnius, 2008.
32. Petty, G. Šiuolaikinis mokymas. Praktinis vadovas. Vilnius, 2006.
33. Pollard, A. Refleksyvusis mokymas. Veiksminga ir duomenimis paremta profesinė praktika. Vilnius, 2002.
34. Rajeckas, V. Pedagogikos pagrindai. Vilnius, 2004.
35. Ryvitytė, B. Evaluation in linguistic book reviews in english and lithuanian: doctoral dissertation. Vilnius, 2008.
36. Ryvitytė, B. Vertinimas angliškose ir lietuviškose lingvistinių knygų recenzijose: daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2008.
37. Smith, Jr. D.C. Knygų leidybos pradmenys. Vilnius, 1994.
38. Svėrienė, A. Teoriniai mokyklinio vadovėlio aspektai. Knygotyra, 2006, Nr. 47.
39. Šiaučiukėnienė, L.; Visockienė, O.; Talijūnienė, P. Šiuolaikinės didaktikos pagrindai. Kaunas, 2006.

40. Teresevičienė, M.; Gedvilienė, G.; Zuzevičiūtė, V. Andragogika. Kaunas, 2006.
41. Textbooks and Quality learning For all: Some lessons learned From international experiences, Edited Braslavsky C. UNESCO: International Bureau of Education, 2006.
42. Vaškeliene, J. Trumpas teksto lingvistikos žinynas. Šiauliai, 2007.
43. Weeden, P.; Winter, J.; Broadfoot, P. Vertinimas: ką tai reiškia mokykloms? Vilnius, 2005.
44. Župerka, K. Stilistika. 2001.
45. Беспалько, В. П. Теория создания и применения: учебник. Москва, 1988.
46. Гельфман, Э.; Холодная, М. Психодидактика школьного учебника. Санкт Петербург, 2006.
47. Зуев, Д. Д. Проблемы школьного учебника. XX век. Москва, 2004.
48. Зуев, Д. Д. Школьный учебник. Москва, 1983.
49. Жерар, Ф. М.; Рожье, К. Разработка и анализ школьных учебников. Будапешт, 1998.
50. Казакова, Е. Познавательные проблемы в школьных учебниках. 2008. Prieiga per internetą <http://www.altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/4/4> (prisijungimo laikas 2009-11-25).